

Tvær føroyskar doktararitgerðir

Hans Jacob Debes

16. juni 1987 vardi Jóan Pauli Joensen doktararitgerð sína »Fra Bonde til Fisker« við Humanistiska fakultetið við Aarhus Universitet, og 6. oktober 1987 vardi Petur Martin Rasmussen doktararitgerð sína í kirkjusøgu »Den Færøske Sprogrensning med særligt henblik på kampen om færøsk som kirkesprog i national og partipolitisk belysning« við Lunds universitet.

Hans Jacob Debes, lektari dr. phil., á Søguvísindadeild Fróðskaparseturs Føroya, var í báðum førum tilnevndur opponentur. Við Aarhus Universitet sum 1. almenni opponentur og við Lunds Universitet sum fakultetsopponentur.

Ritstjórnin hevur við góðkenning Hans Jacobs Debes gjørt onkrar smáar tillagingar í handritinum, ið vóru ætlaðar til munnligan framburð, men annars eru oppositióinirnar prentaðar í tí líki, tær vórðu frambornar.

Ritstjórnin

1.

Jóan Pauli Joensen: *Fra Bonde til Fisker. Studier i overgangen fra bondesamfund til fiskersamfund på Færøerne*. Diss. English Summary. Føryskur samandráttur. Annales Societatis Scientiarum Færoensis Supplementum XII. Føroya Fornminnisav. Tórshavn 1987. 159 bls. við myndum.

I min vurdering af Jóan Pauli Joensens videnskabelige indsats har jeg tænkt mig at tage udgangspunkt i doktorandens nyeste publikation, som jo er en oversigt over eller snarere – med hans egne ord – en sammenfatning af hans hidtil publicerede resultater.

De egentlige forskningsresultater inden for mere specificerede emner i hans forskningsfelter findes i mere uddybet og behandlet form i de 10 studier, som han selv henviser til i bogen »Fra Bonde til Fisker« (s. 20-24), hvor han selv præsenterer disse studiers formål, metoder og indhold. Det er naturligvis uden mening her at gentage hans egen præsentation og karakteristik. I stedet vil jeg ud fra sammenfatningen søge tilbage til de afhandlinger, som han har sammenfattet, afprøve deres helhed i en »sammenstykket« afhandling ud fra de enkelte sammenfattede kapitler, gennem stikprøver stifte bekendtskab med hans materialegrundlag, vurdere soliditeten og konsekvensen i hans kildebenyttelse og ud fra disse præmisser vurdere holdbarheden af hans fundamentale konklusioner og begivenhedsforløb og kausale sammenhænge i et emne, som doktoranden har valgt at præsentere som en analyse af overgangen fra en samfundsform til en anden: fra bondesamfund til fiskersamfund. Som det vil fremgå af det følgende, stiller jeg mig ret kritisk over for visse af hans konklusioner og føler mig ikke på alle punkter overbevist

om deres rigtighed eller sandsynlighed. Som jeg vil komme ind på senere, vil jeg på ingen måde forbigå forfatterens stærke punkter, som jeg mere finder i hans solide grundforskning end i teoretiske og komparative udredninger.

Jeg vil dog straks påpege, at fremtidige teoridannelser og komparationer netop forudsætter fremskaffelsen af den empirisk indsamlede viden, som er doktorandens store fortjeneste, og som i fremtiden vil udgøre præmisserne for mere teoretisk orienterede anvendelser af materialet. Dette forhold skyldes efter min mening mere det stade, som færøsk etnologisk og kulturhistorisk forskning befinder sig på, end doktorandens ukyndighed i moderne metodiske og teoretiske tilgangsvinkler. Det står på mange felter tilbage at få konstateret, hvad der er unikt færøsk, og hvad eller hvilke elementer kan indgå i mere alment konstaterede mønstre.

Min opgave vil primært være at vurdere det specifikt færøske i Jóan Pauli Joensens studier, dog med visse digressioner til andre beslægtede miljøer i det nordatlantiske område.

Undervejs vil jeg tillade mig et par gange at stille præses nogle spørgsmål angående fænomener og definitioner, som jeg finder af betydning for sammenhængen i de afhandlinger, som af universitetet er antaget til forsvar af doktorgraden. Doctor betyder lærer, og det som en lærer i sin gerning

meddeler andre, må være sandt eller i hvert fald have en meget høj grad af sandsynlighed og konsistens.

Der er visse sammenhænge og definitioner, som jeg kunne ønske mig nærmere belyst og forklaret i deres færøske kontekst, idet i hvert fald ikke alle færøske samfundsmæssige fremtrædelsesformer og innovationer lader sig forklare i kontinentale termer – end ikke fælles nordatlantiske. De ellers prisværdige forsøg på komparationer mellem udviklingen i fiskeriet – og hele den økonomiske udvikling på Shetlandsøerne – afdækker mere forskelle end ligheder. Det ville måske her have været nærliggende – såvel kronologisk som socialt – at søge efter hovedårsagen blandt flere til Færøernes økonomiske fremgang bl.a. i den færøske nationalismes opkomst og Shetlandsøernes økonomiske tilbagegang i det sidste forfald af en shetlandsk folkelig identitet, samt i de helt forskellige ejendomsforhold og strukturen i shetlændernes fiskeri. Alene det, at shetlænderne – som doktoranden flere gange gør opmærksom på – i stor udstrækning var færingernes læremestre som skibsfiskere, burde gøre problemstillingen interessant. Eller hvorfor ikke forsøge at finde årsager til den massive udvandring fra Shetlandsøerne (og iøvrigt også fra Island) og dette fænomens non-eksistens på Færøerne.

Jeg vil dog som en slags undskyldning godtage, at spændvidden i Jóan Pauli Joenssens forskningsfelt er så stor, at mange detailundersøgelser må vige for den store oversigts og de forklarende linjers skyld – især når han har valgt denne mere specielle form for en doktorafhandling, at sammenstykke en række delafhandlinger.

Det må være en pligt for en opponenter at

kontrollere det materiale, som præsens siger sig at have sin viden fra og bygge sine udredninger og konklusioner på. Substansen ligger i det empiriske materiale, som han – især gennem en storstilet indsamling via udsendte spørgeskemaer – fik arrangeret i 1979. Alene antallet af udsendte spørgeskemaer (858), som med udgangspunkt i Færøernes centrale folkeregister blev udsendt til tilfældigt udvalgte personer, født før 1926, skulle sikre såvel social som geografisk repræsentativitet, selvom kun 175 personer sendte spørgeskemaerne tilbage i udfyldt tilstand (dog fra næsten alle bygder). Sammen med en »pilotundersøgelse« samt frie interviews på bånd blev der indsamlet materiale fra 227 personer. Uden tvivl har doktorandens foredrag i den færøske radio om projektets mening og formål bidraget til at vække interessen for indsamlingen.

Spørgeskemaets opdeling i 26 hovedgrupper, af hvilke flere var inddelt i en række undergrupper, må siges at omfatte alle dagligdagens foreteelser for næsten alle færing i det omhandlede tidsrum. Formuleringen af spørgsmålene var i deres udformning så bred, at den gav muligheder for mere end lakoniske ja–eller–nej besvarelser. At valget af denne mulighed har bidraget væsentligt til indsamlingens omfang og værdi, understreges af, at mange af informanterne indsendte omfangsrige, udførlige og særdeles informative besvarelser – en enkelt en hel afhandling på 200 sider!

At Jóan Pauli Joensen på denne måde fik indsamlet et materiale på 9000 sider dokumenterer den uvurderlige betydning, som denne hans indsats har og for al fremtid vil have for færøsk forskning på det område, som han har valgt som sit særlige videnska-

belige arbejdsfelt inden for perioden ca. 1880–1939. Betydningen af dette indsamlede materiale understreges yderligere af, at størstedelen af informanterne er født i perioden 1900–1920, og at mange er født før 1900. Når vi betænker, at vi nu lever i det herrens år 1987, skulle det være unødvendigt yderligere at kommentere betydningen af dette faktum.

Jeg har haft lejlighed til – gennem stikprøver – at gennemse et stort antal spørgeskemaer, som jeg har fået udleveret af præses på forlangende, og jeg har selv stået for udvælgelsen i doktorandens omhyggeligt systematiserede arkiv. Dertil har jeg gennemgået et stort antal afskrifter af båndoptagelser. Alle, som har beskæftiget sig med den slags akademisk slavearbejde, ved, hvor tidskrævende det er at omdanne sådanne indsamlede data til brugbart historisk kildemateriale. (I hvert fald plejer jeg selv at bruge det meste af en arbejdsdag per optaget time). Jeg har kontrolleret, at forfatteren derefter – såvel fra spørgeskemaerne som fra de afskrevne båndoptagelser – har excerperet meget store dele af det indsamlede materiale tematisk, først groft efter spørgsmålenes organisering, derefter yderligere i mere underordnede deltemaer.

På hvert kort har han anført kildenummer, bygd, informantens alder og køn, samt oplysninger, der muliggør kontrol af informantens identitet. Uden at have fundet det nødvendigt at fastslå noget nøjagtigt tal har jeg konstateret, at det drejer sig om flere tusinde sedler.

Et metodisk problem ved den praktiske anvendelse af indsamlet materiale af denne art vil naturligvis være, i hvor høj grad, de udsagn, som læseren præsenteres for, er repræsentative. Læseren har ingen mulig-

hed for at kontrollere, om forfatteren har udeladt kontradiktoriske udsagn, som ville forstyrre eller ligefrem modsige det, han ønsker at meddele sine læsere. Men – at der ikke er sket en selektiv anvendelse af kildematerialet, mener jeg med sikkerhed at have konstateret ved talrige stikprøver. Ifølge sagens natur er ikke alle besvarelser ens. Alle informanter har ikke været udsat for de samme oplevelser. Selve livets utallige variationsmuligheder og oplevelsessituationer gør dette til en selvfølgelighed. Alle erindrer ikke den samme situations detaljer på samme måde. Alligevel er alle – eller i hvert fald næsten alle – informanterne produkter af et samfund under stærk omdannelse, i en proces, som de selv var med til at præge. Man sporer i materialet ligefrem en glæde og en stolthed hos informanterne over at have været med til med deres slid-somme arbejde at skabe grundlaget for det moderne færøske samfund.

Jeg mener at kunne forsikre læseren om, at Jóan Pauli Joensen har været hæderlig og nidkær i sin omgængelse med det materiale, som danner grundlaget for hans videnskabelige arbejder.

En interessant del af det utrykte materiale er de handelsregnskaber og andre arkivalier fra både store virksomheder og små butikker, som ikke kun giver indblik i det færøske gennemsnitsmenneskes fundamentale fysiske behov, men også belyser sociale relationer og afhængighedsforhold. Også samtidige breve og interessante memoarer inddrages som kildemateriale. Ud over det af ham selv fremskaffede kildemateriale har han naturligvis benyttet – såvidt jeg kan se – al væsentlig trykt litteratur om emnet, såvel færøsk som udenlandsk, såvel deskriptive som mere teoretiske fremstil-

linger. Også her er hans vurderinger korrekte.

En virkelig original og arbejdskrævende kulturhistorisk indsats fra forfatterens side, og som ikke er nævnt i det indsendte materiale, er en film om korndyrkning i en meget isoleret færøsk bygd. Den kan betragtes som den allersidste mulighed for at bevare vor viden om en gammel kulturform, eller snarere et desperat forsøg på at genskabe en virkelighed, som aldrig vil genopstå i det færøske samfund. Denne bedrift er ikke mindst et bevis på Jóan Pauli Joensens vilje og fantasi til at indsamle og bevare alt eksisterende kildemateriale, som kan belyse fortidlige forhold.

Jeg skal senere reflektere lidt over det, som efter min mening savnes i hans studier, og ville kunne komplettere visse helheder og sammenhænge.

Jóan Pauli Joensens første større videnskabelige værk var afhandlingen »Færøske slupfiskere. Etnologisk undersøgelse af en erhvervsgruppes liv« (1975), som han forsvarede for doktorgraden i etnologi i Lund.

Selv om denne afhandling naturligvis ikke indgår som del af det afhandlingskompleks, som i dag danner grundlag for denne disputation, vil jeg dog tillade mig at have den opfattelse, at den har dannet oprindelsen til grundlaget for hele hans senere forskning.

Man ville nok – sådan lidt maliciøst – kunne påvise noget manisk i doktorandens evindelige søgen efter årsager og virkninger i de færøske menneskers kamp mod fisken – og omvendt. Og dog tror jeg ikke et øjeblik på, at doktoranden er et manisk menneske, snarere tværtimod. Jeg ser hellere hele doktorandens virksomhed inden

for sit etnologisk-historiske forskningsfelt som et bevis i sig selv på, hvor afhængigt hvert eneste menneske på Færøerne var af fiskeriet. Uden »fisk« ville det være vanskeligt at være »folk« på Færøerne.

Derfor er det for mig at se helt naturligt og selvfølgelig, at forholdene i selve basisøkonomien forgrener sig til alle andre samfundsforhold. Dette faktum kan man simpelt hen vedtage uden nødvendigvis at have et materialistisk-ideologisk historiesyn.

Selv om Jóan Pauli Joensen nærmest synes at have taget patent på relationen »folk og fisk«, mener jeg, at han undervurderer fiskeriets betydning i det gamle samfund, det samfund, som man i færøsk historiskrivning og -undervisning har fundet på at kalde »bondesamfundet« eller »det gamle samfund« – efter min mening uberettiget. Dette skal jeg vende tilbage til.

Jeg skal nu prøve på kritisk at gennemgå de enkelte kapitler i doktorandens sammenfattede afhandling »Fra bonde til fisker«.

Han begynder med at citere ikke færre end 4 autoriteter for at have betegnet det færøske samfund i det 18. årh. for at være et »stabilt samfund«, præget af »ro og stabilitet«, og at landet nærmest befandt sig i en tilstand af fuldkommen isolation. Jeg troede ellers, at dr. med. Hans Debes Joensen grundigt havde gjort op med denne myte i sin afhandling om emnet.

Jeg skal straks indrømme, at også jeg som ung historiker har ligget under for denne etablerede historiske myte. Men ved at gå bag om etablerede autoriteter – til de virkelige historiske autoriteter: kilderne selv – både som levninger og beretninger – er jeg nået frem til den stik modsatte opfat-

telse. Hvis vi endelig skal tale om et »gam-melt« og et »nyt« samfund, så er netop 1700-tallet »oprindelsen til nutiden« – for at bruge et udtryk lånt af professor Gunnar Karlsson i Reykjavík.

Det 18. årh. begynder med en historisk epokes afslutning og begyndelsen af en ny: Gabel-tidens afslutning (1709) og etableringen af den kongelige monopolhandel – overgangen fra lensstyre til embedsstyre. Overgangen var dog næppe så dramatisk, som den traditionelt fremstilles, og Gabel-tiden trænger til en nyvurdering: Det var nok mere ukontrollable naturkræfter og krige i det nordatlantiske område end Christophs og sønnens Friederichs ondskab, der var årsag til denne berygtede periode i Færøernes historie.

Det er rigtigt, når forfatteren anfører, at alt lovligt samkvem mellem færinger og fremmede, d.v.s. danske, blev kanaliseret gennem monopolhandelen – både den private – fra 1524 – og den kongelige – fra 1709. Alligevel fremgår det til overflødighed af kilderne, at de illegale kontakter med fremmede var særdeles livlige i alle mulige tilskikkelser:

Allerede den første lagtingsprotokol (1615) begynder som et nødråb til kong Christian IV om hjælp mod de fremmede fiskere og sørøvere på én gang. Mange bønder blev dømt fra deres gårde eller idømt bøder for ulovlig handel (»loynihandil«) med fremmede. Ærværdige præstemænd sendte deres koner ombord på fremmede skibe for at købe mere luksuriøse varer, end dem, den fantasiløse monopolhandel kunne byde på; præsterne – som jo også var bønder – ville ikke risikere embederne. Der findes også i lagtingsprotokollerne eksempler på, at uartige piger – i hvert fald i

Tórshavn – nød de fremmedes selskab.

J. C. Svabo nævner i sit værk det store antal hollandske skibe, som kom ind i færøske farvande. Sådanne besøg var hyppige allerede i 1600-tallet. Vi befinder os jo i den nordatlantiske hvalfangsts glanstid. Det ligger i sagens natur, at ulovlig handel – i hvert fald på denne tid – vanskeligt lader sig kvantificere. Ulovligheden skulle jo ikke kunne bevises! Det er naturligvis kun de mislykkede forsøg, som ender for retten – lagtinget.

Peter Korsgaard har i sine udmærkede afhandlinger påvist ændringerne i færinger-nes konsumvaner især i sidste halvdel af 1700-tallet. Det fremgår med al tydelighed, at – om man vil – et »nyt« samfund er på vej.

Man kan også af handelslisterne læse, at kontinentale moderetninger finder vejen til Færøerne. Lagmanden Hans Jacobsen Debbs skriver omkring 1760, at færøske kvinder var mindst lige så forfængelige som udenlandske.

Netop gennem denne mand – som Svabo betegner som »en af de bedste og mest indsigtfulde mænd, Færø nogensinde har haft« – slår nye intellektuelle retninger igennem fra deres begyndelse. Han havde studeret jura på universitetet på den tid, encyclopædisterne diskuterede i Paris, og Samuel Johnson arbejdede med sin »Dictionary«. Som fysiokrat skrev han i Quesnays ånd som lagmand to små bøger om færøske erhvervsforhold.

I samme oplysningstidens ånd havde den første store færøske videnskabsmand, Jens Christian Svabo, sin åndelige oprindelse.

I sidste halvdel af det 18. årh. – i kolonikrigenes tid – blev Færøerne inddraget i den store verdenshandel som midtpunkt

for Niels Rybergs smughandel med kolonivarer til Storbritannien – et livligt og farverigt kapitel i Færøernes historie, som især Dr. John. F. West har forsket i.

Denne tid er også baggrunden for Poul Nolsøes voldsomme, respektløse og modige – omend korte – optræden i Færøernes historie – imod et korrupt og udueligt embedsvælde. Der kan næppe herske tvivl om, at tilbage til Nólsoyar-Páll går en færøsk tradition, som fra en antibureaukratisk begyndelse udvikler sig til en national bevægelse og derfra til en selvstændighedsbevægelse. Det mener jeg – i al ubeskedenhed – at have dokumenteret i min egen doktorafhandling.

At vi henimod slutningen af det 18. årh. har et samfund i opbrud, med voldsomme klasse- og interessermodsatninger, er ikke mindst forordningen af 1777 – »trælleloven«, som den er blevet kaldt på Færøerne – ét blandt mange eksempler på.

Forfatteren filosoferer lidt over denne foranstaltning, som de færøske bønder og præster fik gennemført, og som i realiteten gjorde Færøerne til en politistat, hvor de ejendomsløse og deres børn under trussel om strenge straffe havde pligt til at gå i tjeneste hos de store jordejere. Det er en anakronistisk konstatering, at denne »tyende-lov« blev gennemført på Færøerne omkring samtidig med »bondens frigørelse« i Danmark! Denne undertrykkelsesforanstaltning, rettet mod almuen, illustrerer sannnen med det »bådsbånd«, som doktoranden også behandler, klasse- og interessermodsatningerne i det gamle samfund – sociale modsætninger af en helt anden brutal karakter end dem, som senere kunne opstå mellem redere og fiskere i tiden efter ca 1900. I så henseende kan kapitalismen og

pengeøkonomien ses som en frigørelse og selvstændiggørelse af befolkningsgrupper, som ellers ville være henvist til at leve deres liv på en jordejers eller fæsters nåde og unåde.

Jeg vil tillade mig at citere nogle linjer fra den kloge, selv lærde færøske historiker Anton Degn (1929): »Almueemandens bevægelsesfrihed var således begrænset ved to stærke bånd, der bandt ham til jordbesidderen. Det ene – det, der forhindrede ham i at indgå ægteskab – kunne han for sit eget vedkommende få løst ved til bonden at erlægge et offer af 4 års tjeneste. Af det andet – »bådsbåndet« – blev han derimod som regel først løst, når hans arbejdskraft som fisker var brudt, eller når han havde en søn, som bonden var villig til at antage i hans sted«.

Så effektive var det gamle »bondesamfunds« undertrykkelsemidler. Var dette samfund et stabilt samfund eller et samfund i harmoni og ro, så var det kun på overfladen og i kraft af et brutalt undertrykkelsesapparat.

Man kunne have forsøgt at efterforske, om det er en færøsk parallel til »stavnsbåndet« og arbejdspligten i Danmark, der netop havde til hensigt at tvinge arbejdskraft hen til store jordejere med behov for arbejdskraft og forhindre en »fri« konkurrence om arbejdskraften.

Jeg har i denne lidt omstændelige behandling af klasseforholdene forsøgt at gøre op med en historisk myte – som vi har så mange af i færøsk historieskrivning.

Jeg synes, doktoranden i dette spørgsmål burde have negligeret traditionen og gjort sig sin egen sammenfattende konklusion. Han viser adskillige gange til de innovationer, som opstår i det gamle samfund. Jeg

synes, at hvis han havde udvist større videnskabelig civil-courage og havde troet mere på sig selv end etablerede »common-places«, ville han være kommet til nøjagtig samme konklusion som jeg.

Jeg vil også knytte nogle kommentarer til doktorandens beskrivelse af Færøernes statsretslige stilling og administration.

Når det siges, at Færøerne var »en del af det enevældige monarki«, så kan det kun være i det enevældige monarkis tidsalder. Men det er nødvendigt med andre modifikationer.

Færøerne blev aldrig – før efter grundlovens givelse og oprettelsen af politiske institutioner på Færøerne – regnet for en dansk provins. De var – i lighed med Island – et »land« under Norges krone. Det har ingen mening i denne forbindelse at gå ind i en diskussion om oprindelsen til og tidspunktet for Færøernes konstitutionelle forbindelse med Norge, selv om den kunne være interessant i anden sammenhæng. I et brev fra 1534 kaldes de »et sandt og vist Norges kronens land«. I et brev til Lagtinget i 1616 hilser Christian IV færingerne med disse ord: »Norges kronens bønder og tjenere, som bygge og bo på Vort land Færø«. I 1649 aflagde færingerne selvstændig ed til kong Frederik III, en ed, som blev gentaget i 1662, da repræsentanter for det færøske folk på Tinganes i Tórshavn gav deres samtykke til en for Færøernes specielt udformet »Arveenevoldsregeringsacte«. Det skete igen i 1670 i forbindelse med Christian V's tronbestigelse. Disse eksempler viser, at de eder, som danskerne og nordmændene havde svoret, ikke ansås at være bindende for færingerne: de skulle som islændingene give deres egen consensus. Det blev Christian V's Norske Lov, ikke hans

Danske Lov, som blev gældende for Færøerne (dette skal jeg vende tilbage til), også efter den politiske adskillelse fra Norge i 1814, suppleret med danske recesser, forordninger, reskripter og andre retsforskrifter. På den tid havde al politisk forbindelse med Norge længe været fiktiv, en udvikling, som også økonomisk især tog fart i merkantilismens tidsalder.

Jeg har ikke i kilderne – selv efter en intens søgen – fundet nogen som helst færøsk reaktion på de for Danmark og Norge så dramatiske begivenheder, som resulterede i rigernes adskillelse. Forklaringen kan kun være, at opfattelsen af den politiske forbindelse med Norge ikke længere eksisterede. Derimod bliver følelsen af en kulturel forbindelse en af den senere nationale bevægelses bærende elementer.

Hvilken statsretslig stilling, Færøerne indtog fra 1814, til de med grundlovens tinglysning på Færøerne i 1850 blev formelt indlemmede i det danske rige med repræsentation i den danske Rigsdag og med et eget amtsråd, Lagtinget, i 1852 dog med større beføjelser end de danske amtsråd, skal ikke diskuteres her.

Det hører dog med til »det nye« i det 19. årh., at der opstår en politisk bevidsthed i den færøske befolkning, allerede i ständerforsamlingernes tid. Jeg synes, det kan være på sin plads at citere et par linjer fra den betænkning, som et udvalg, der i Østifternes Ständerforsamling i Roskilde behandlede et færøsk andragende om en selvstændig repræsentation i lighed med Island (efter Altingets oprettelse i 1843): Denne første generation af danske politikere afsløg andragendet med følgende begrundelse:

»Færøernes beboere, som ikkun udgør

ca 7000 individer, bestå udelukkende af simple for højere dannelse blottede almuesfolk, og en repræsentation, udvalgt af deres midte, ville upåtvivleligen savne den fornødne indsigt og dygtighed, som måtte være til stede i en ständerforsamling.«

Denne vurdering af færingeres oplysningstrin står i modsætning til alle autoritetens beskrivelse af denne. Netop i samme ständerforsamling udtalte Færøernes kongevalgte repræsentant, en dansk mand, Niels Hundrup, som havde været srenskriver på Færøerne, »at den færøske almue i åndelig udvikling fuldkommen kan sættes ved siden af, ja, turde måske endog i en vis henseende sættes over den danske almue.«

Denne første danske vurdering af det færøske folks oplysningsgrad eller dannelsestrin (om man vil) blev længe den gængse blandt danske politikere – og måske ikke kun blandt politikerne.

Hvor Færøerne befandt sig i det danske statssystem – om de var uden for eller inden for dette og i så fald hvor længe – er et endnu ikke helt afklaret spørgsmål.

Under debatten i Folketinget i 1850 om Færøernes repræsentationsform under det danske folkestyre udtalte Grundtvig, at færingerne altid havde regnet sig for at høre til Norges rige eller sig selv. I det landstingsudvalg, som behandlede forslaget til lov om et færøsk amtsråd, lagting, fremsatte den store jurist A.S. Ørsted sin opfattelse af dette spørgsmål: Færøerne var ikke nogen dansk landsdel, og de havde heller aldrig været regnet som en sådan, og de var heller ikke en norsk landsdel. De havde aldrig været regnet for en del af Danmarks rige, og danske love fik heller ikke automatisk gyldighed for Færøerne. Ørsted mente

ikke, at der var sket nogen ændring i dette forhold ved freden i Kiel 1814. En yderligere diskussion af dette spørgsmål vil jeg overlade til de retslærde.

Problemet har ikke nogen afgørende relevans i vores situation, men jeg synes ikke, man i en doktorafhandling kan afspise den ukyndige læser med en sætning om, at Færøerne var »en del af det enevældige danske monarki«, når netop de konstitutionelle forhold var så komplicerede, at de indbyder til måske flere doktorafhandlinger.

Jeg er nødt til også at nævne andre diskutabile og til dels forkerte meddelelser i afhandlingen. Jeg vil straks sige, at jeg ikke mener, de svækker afhandlingens substans. De er snarere en påvisning af, hvilke farer en forsker udsætter sig for, når han begiver sig ud eller ind på gebeter, hvor han ikke er husvant (som vi siger) – og i den politiske historie samt i retshistorien synes dette sommetider at være tilfældet for vores doktorands vedkommende.

Det er en fejl, når han (s. 26) fortæller os, at Christian IV's Norske Lov i 1687 fik gyldighed for Færøerne. Han forveksler her to konstitutionelle love. Det fremgår af sammenhængen, at han mener Christian V's Norske lov. Den fik gyldighed for Færøerne ikke som i Norge i 1687, men året efter – i 1688 – ved reskript af 12. maj 1688 til lensherren Fr. Gabel, hvori det bl.a. hedder: »... at fra St. Mikkelsdag næstkommende (29. september) skulle alle Kongens undersætter på Færø, ligesåvel som de i Norge, sig efter den nu ved trykken forfærdigede Norske Lov i alle måder rette og forholde...«

Christian IV's Norske Lov var et helt andet lovværk, som dog også var gældende for Færøerne. Christian IV's Norske Lov var

en dansk oversættelse af Magnus Lagabøters såkaldte Landslov fra 1274. Den var naturligvis skrevet i norrønt sprog, som omkring år 1600 var blevet nærmest uforståeligt for de norske lagmænd. Den blev derfor på kongens initiativ i 1604 oversat til dansk. I de færøske lagtingsbøger omtales den som »den danske lovbog«. Færingerne havde ikke på den tid og senere sproglige problemer med de gamle love.

Denne fejl kunne præses have undgået ved at læse, hvad jeg har skrevet om disse ting.

Endnu mere faretruende bliver situationen, når præses relaterer sin forkerte Norske Lov til sorenskriverinstitutionen. Sorenskriverembedet blev ikke etableret i nogen som helst forbindelse med Norske Lov af 1688. Denne institution har en helt anden oprindelse, og den går i hvert fald tilbage til 1584, da den hypokondriske lagmand Jón Heinason – broder til søhelten Magnus Heinason, som blev halshugget på Slotspladsen i København i 1589 – i 1584 bragte bartskæren Gabriel Mitens med hjem fra Bergen. For at blive fri for selv at betale sin livlæges løn, beskikkede lagmanden, som kort efter blev afsat efter broderens fald, Gabriel Mitens som officiel bartskær og »landsskriver«. Om han var den første i embedet, vides ikke, men siden har der været en uafbrudt række af sorenskrivere.

I Danmark går pligten til at føre tingbøger tilbage til Dronningborg-recessen af 1551 og Kolding-recessen af 1558. I Norge går tingsskriverinstitutionen tilbage til 1591. Det kunne tyde på, at Gabriel Mitens var den første i embedet; han har ført den ældste bevarede lagtingsprotokol (fra 1615). Det, som Christian V's Norske Lov siger om tingbøger, er kun en gentagelse af

bestemmelsen i Christian IV's Store Recess af 1643 om bl.a. gennemdragne tingbøger, og at der ikke måtte skrives på løst papir »og siden det hjemme renskrive«. Denne fejl kunne præses have undgået.

Jeg kan som opponent heller ikke undlade at kommentere denne sætning (s. 27): »Embedsmændene, bortset fra lagmanden, var som regel af dansk eller norsk herkomst, dog skete det også, at lagmanden var af udenlandsk oprindelse«.

Dette er stærk overdrivelse af fremmedherredømmet (– om det kan være tilladt at anvende mere moderne anskuelsesvinkler, som næppe havde nogen større betydning for de færing, som levede i det gamle samfund.) Det færøske element i forvaltningen, eller ligefrem styrelsen, af det færøske samfund var langt større end denne lakoniske dybsindighed lader ane.

Jeg har undersøgt disse forhold og kan påvise, at den traditionelle opfattelse, som præses giver videre, er alt andet end holdbar. Før jeg går over til en nærmere belysning af problemet – og for ikke at volde præses unødige pine – vil jeg straks pointere, at hans fremstilling på ingen måde svækker soliditeten af hans arbejde. Jeg er naturligvis klar over, at når forfatteren til et historisk værk skal give især den ikke-kyndige læser en baggrundsoversigt for at lette forståelsen af selve emnet, er han nødt til at søge oplysninger hos andre forskere; dette kender vi alle, som arbejder med historie; problemet er dog, at læseren står hjælpeløs og mener at kunne tro på noget, som måske ikke er korrekt. Derfor er det »oprydningsarbejde« i Færøernes historie, som netop Jóan Pauli Joensen er en af hovedeksponenterne for, så vigtigt, nu da vi er begyndt at gøre færøsk historie til videnskab, og, net-

op som præses har gjort i sine banebrydende arbejder, inddrager nye aspekter og synsvinkler. Ingen har som han inddraget »folkets liv«, det daglige slid for tilværelsen og de mønstre, som livet blev levet efter, ind i Færøernes historie. Og jeg tror, at det umuligt kan forsvinde ud af historien igen. Ikke mindst dette vil være hans egen historiske indsats.

Men, lad os vende tilbage til emnet. Det er ikke rigtigt, at embedsmændene på Færøerne som regel var »af udenlandsk oprindelse« – tværtimod. Landets øverste embedsmand, lagmanden, som var lagtingets formand og overdommer, blev ganske vist udnævnt af kongen, men efter lagtingets indstilling. Han var næsten altid færøing. Et forsøg i Gabel-tiden på at indsætte en dansk – en fremmed – lagmand mislykkedes totalt. Manden løste i grunden selv problemet ved sin drukkenskab og grove optræden i lagtinget. Lensherren blev nødt til at acceptere en ny færøsk lagmand. Kun i korte perioder i slutningen af 1700-tallet var der et par norske lagmænd. Ved lagtingets nedlæggelse og Færø Amts oprettelse i 1816 sad der en færøing i lagmandsembedet.

Dommerne, sorenskriverne, var som regel færøinger. I to perioder var også kommandanten på skansen i Tórshavn færøing. Af præsterne var altid en del færøinger, og dermed også provsterne. Sysselmændene – de lokale politimestre – var altid færøinger.

Fremmedherredømmets repræsentant par excellence var, som forfatteren også gør opmærksom på, landfogeden – som skatteopkræver og offentlig anklager. Færøinger var dog ofte beskikkede i dette embede, og i 1700-tallet sad der tre generationer af slægten Hammershaimb i landfogedembe-

det; de to sidste må vel kunne regnes som færøinger.

Hvem regerede så Færøerne? Jeg tror, vi skal sammenligne færøske og islandske forhold i dette spørgsmål. Den svenske historiker Harald Gustafsson har i sin doktorafhandling »Mellan kung och allmoga – embetsmän, beslutprocess och inflytande på 1700-talets Island« foretaget en meget detaljeret undersøgelse af relationerne mellem danske rigsmyndigheder og islandske embedsmænd. Hans konklusion er, at danske myndigheder så godt som altid fulgte de råd og henstillinger, de fik fra de islandske embedsmænd, som havde deres baggrund i den islandske storbondestand. Jeg mener selv at have belæg for, at forholdet var det samme på Færøerne: Det var ikke danske embedsmænd, som regerede landet, men en færøsk bonde-embedsmandsklasse i social interaktion.

Den færøske lagmands autoritet overgik alle andres. Fra sin residens på gården Steig i Sandavágur på Vágar (hvor præses selv kommer fra) udøvede han denne sin autoritet.

En fordrejning i autoritetsstruktur skete – efter min mening – først under napoleonskrigene, da kommandantembedets betydning øges, selv om Skansen i Tórshavn aldrig fik nogen betydning for forsvaret af landet i ufredstider. Det blev Skansens kommandant – et embede, som tidligere ofte havde været besat af landsknægte og voldsmand, som blev Færøernes første amtmand efter lagtingets nedlæggelse i 1816 – en begivenhed, som eliminerede ethvert færøsk element i styrelsen og forvaltningen af det færøske samfund.

Jeg vil også gøre nogle kritiske kommen-

tarer til præses' omtale – eller snarere mangel på samme – af samfundets åndelige og intellektuelle baggrund og forudsætninger. Der indgår nødvendigvis i enhver samfundsmæssig totalitet andre elementer end mennesker og fisk. Graden af oplysning og viden er ikke uden betydning for menneskenes muligheder for at udnytte de til rådighed stående ressourcer og for formidlingen og modtagelsen af udefra kommende impulser, som altid – omend somme tider lidt forsinket – nåede Færøerne. Ikke mindst indtrængelsen af sådanne mere eller mindre modeprægede tidsbevægelser afliver den før nævnte myte om færingernes isolation. Færingerne var et oplyst folk. Det fremgår til overflodighed af kilderne – især hos udenlandske (norske, danske, engelske, tyske) forfattere.

Jeg mener – ud fra studier, jeg er i gang med – at i centrum for denne »dannelse« (om man vil) stod den latinske skole i Tórshavn, som første gang omtales i 1547. Derfor er jeg ikke tilfreds med, at denne institution i Jóan Pauli Joenssens sammenfattede værk kun betænkes med to linjer og betegnes som »en beskeden latinskole«. Den var aldeles ikke beskeden.

Ved den fik de færøske embedsmænd deres grundlæggende uddannelse, præster, provster, sorenskrivere, lagmænd, landfogeder, embedsmænd ved handelen, sysselmænd, lagrettesmænd o.s.v. Studenterne fra Latinskolen i Tórshavn sendtes enten »cum Testimonio Academico« direkte til Universitetet, eller de gennemførte sidste klasse – mesterlektionen – ved en anden latinsk skole i Sjællands stift. Elevtallet i Latinskolen kunne variere mellem 5 og 12.

Denne skoles betydning lå ikke kun i uddannelsen af en social elite. Med de elever,

som ikke fortsatte ved Universitetet, men vendte hjem til deres bygder efter endt læsning, bredtes viden og kundskab til læsning og skrivning omkring i landet – så meget, at provsten og rector scholae Lucas Jacobsøn Debes i sit store værk »Færoæ & Færoa Reserata« (1673) skriver, at »den største part af mandfolket i landet kan læse udi bøger«.

Vi ved også, at de mere end almindeligt belæste Nolsøe-brødre havde fået deres grundkundskaber fra en ung mand som havde været elev i Latinskolen.

Latinskolens ophør i 1794 betød et alvorligt tilbageslag for færingernes muligheder for at få en højere uddannelse og derved færøske embedsmænd.

Fra i hvert fald til tider at have haft over-skud af akademikere, producerede Færøerne i perioden 1794-1850 kun fem studenter (af hvilke de to døde som unge). Disse forhold er en del af forklaringen på fremvæksten af et totalt dansk embedsvælde i første halvdel af det 19. årh. Også dette embedsvælde berørtes af Latinskolens ophør. J.H. Schrøter, der regnede sig som skolens sidste elev, skriver, at embedsmændenes ikke-eksisterende muligheder for at give deres sønner en latinskoleuddannelse på Færøerne bevirkede, at de fleste – i modsætning til tidligere – kun opholdt sig på Færøerne i kort tid og aldrig rigtig blev bekendte med specielt færøske forhold. Imod dette danske embedsvælde opstod den første nationale færøske reaktion senere i århundredet.

Alligevel overlevede det, som jeg plejer at kalde et »oplyst miljø« i hovedstaden, med baggrund i det gamle latinskolemiljø og med kurs frem imod nationalbevægelsen, hvis fremvækst og gennembrud ud over de økonomisk-sociale forklaringer

også må ses i lyset af undervisningsinstitutioner som Realskolen (1861), Færøernes Seminarium (1870) og almueskolerne (1872) – og senere katalyseret af den færøske folkehøjskole (oprettet i 1889 – i grundtvigsk ånd).

Det færøske samfund var allerede ved det 19. årh.'s begyndelse et samfund i opbrud. Det beviser forfatteren selv – men jeg synes igen, at han er lidt bange for at bruge de fakta, han har konstateret, i hvert fald med berettiget styrke og konsekvens.

Jeg savner en dybere behandling af udviklingen i hjemmefiskeriet, selv om emnet dog på ingen måde forbigås. En så grundlæggende samfundsomvæltning, som Færøerne oplevede over hele århundredet, måtte også få kulturelle konsekvenser, idet selve rammen om det gamle samfund blev brudt. Gamle Marx skulle ikke så gerne have levet helt forgæves.

Gerhard Hansen mener i sin afhandling om vækkelsesbevægelser at kunne forklare deres ringe oprindelige succes med deres konfrontation med en massiv »enhedskultur«, og at den nationale bevægelse skulle kunne forklares som »et funktionelt alternativ« til disse bevægelser.

Jeg har, som præses elskværdigt nævner, forsket i emnet »den færøske nationalbevægelse« og kan ikke tilslutte mig Gerhard Hansens tese.

Der fandtes efter min mening ikke nogen færøsk enhedskultur i sidste halvdel af det 19. årh. Den gamle kultur var i opløsning. En ny epoke var begyndt, men havde endnu ikke antaget sine institutionaliserede former.

Jeg kan godt se (s. 42), at præses ikke uden videre akcepterer teorien om en

uigennemtrængelig enhedskultur. Men han burde dog have forsøgt med en selvstændig model i stedet for at viderebringe andres tvivlsomme antagelser om væsentlige kausalforhold. At de enkelte familier blev mere isolerede med en mere spredt bebyggelse i forbindelse med, at ny jord blev inddraget til dyrkning, er for mig ikke sandsynligt. Man må tænke på, at der var dobbelt så mange færinges i det 19. årh. slutning som ved dets begyndelse. Alle bygder var vokset. Der boede flere mennesker i hver bygd. Det ville have været interessant – netop ud fra denne synsvinkel – med en analyse af såvel de integrerende som de disintegrerende faktorer, som var virksomme i det færøske samfund i århundredets sidste halvdel. Uden tvivl ændrede skibsfiskeriets vækst selv bygdekulturen, idet de fleste mænd allerede fra 14 års alderen var hjemmefra en stor del af året. Måske ændredes kvindernes sociale stilling – som følge af dette – endnu mere end mændenes.

På den anden side skabte denne situation en social integration, idet – som noget helt nyt – 15-24 mænd fra forskellige bygder og øer blev stuvet sammen ombord på skibene. Vi befinder os her på den grænse som Hans Kohn (The idea of Nationalism) opstiller mellem den konkrete lokalpatriotisme og den abstrakte nationalisme. (Sml. Benedict Anderson: Imagined Societies).

Integrationsskabende var også den for hele fiskerierhvervet så vigtige sociale gruppe: »fiskepigerne«, der – som sæsonarbejdere – fra alle landets bygder strømmede til storbygderne om foråret og sommeren og hvis historie Jóan Pauli Joensen har været den første til at skrive. Fiskernes og

fiskepigerne migrationer må have virket disintegrerende og integrerende på samme tid.

Jeg tror, at netop den vågnende erkendelse af en latent, men kun sporadisk udtrykt national identitet – manifesteret i en organiseret national bevægelse – har en endda nær forbindelse med den stærkt øgede sociale mobilitet, som præses meget klart og overbevisende belyser som en følge af den nye tid. Denne mentale transformation kan tydeligt iagttages i kilderne. Den færøske nationalismes fremvækst kan på sikkert grundlag forklares både som en reaktion imod forfaldet i den gamle kultur (i sproget, gamle skikke, moralske holdninger o.s.v.) og som en optimisme vedrørende egne muligheder i de økonomiske opgangstider. Dertil må man ikke undervurdere de åndelige impulser udefra, f.eks. i form af nordisk nationalisme og mere almen europæisk senromantik.

De religiøse vækkelsesbevægelser slog ikke engang igennem i dette samfund under omdannelse. Som Petur Martin Rasmussen har påvist i en endnu ikke publiceret større afhandling om kampen omkring færøsk som kirkesprog, slog de religiøse vækkelser ikke igennem før efter at selve transformationsprocessen var slut, og samfundet havde stabiliseret sig i den form, som det faktisk beholdt helt op til ca. 1960 – med krigsårene som en historisk parentes. Grunden til, at vækkelsesbevægelserne ikke slog igennem, mener jeg, er, at selve missioneringen fuldstændig manglede den intensitet, man kender andre steder fra. For Indre Missions vedkommende svækkedes dens muligheder nok også af, at den kom i en – måske provokeret – konflikt med den begyndende selvstyrebevægelse, især med

dens avis »Tingakrossur«, som med sin radikale og antiklerikale tone, i »Politikens« ånd, behandlede den nye bevægelse med alt andet end respekt.

Når jeg nu har kritiseret alle andres opfattelser, mener jeg det er min pligt at give mit eget bidrag til diskussionen. Det mere kollektive gamle samfund var afløst af et nyt, hvor det enkelte individ havde fået et større ansvar for sig selv. De nye færingar levede et langt mere farligt liv end de gamle. Der var få år, at der ikke forsvandt et skib eller flere skibe. Disse forhold måtte også give sig åndelige udslag – en søgen efter støtte og styrke, som var større end den, mennesket kunne skaffe sig selv. Denne styrke fandt mange færingar i religiøse bevægelser, der i deres forkyndelse var mere intense end den traditionelle folkekirke, som dertil ikke var opsøgende, men passivt modtagende. Spørgsmålet er, om ikke Max Webers og R.H. Tawneys teorier burde afprøves på den religiøse udvikling på Færøerne fra ca. 1920. Men dette skal ikke opfattes som kritik. Det er nu ikke helt retfærdigt at sige, at doktoranden negligerer transformationens åndelige faktorer. Mange steder analyserer han udførligt forhold, som ligger uden for vores mere materielt baserede erkendelsesmuligheder, og på mange områder er der her tale om studier, som ingen anden har gjort før. Han har nærmest som gennemført princip holdt sig til de supranormale forestillinger i forbindelse med arbejdslivet.

Men parallelt med menneskenes liv eksisterede der dog i deres bevidsthed en opfattelse af en anden usynlig verden, også uden forbindelse med arbejdslivet. Det kunne have været interessant med et forsøg på at vise, hvordan denne del af kulturen påvir-

kedes af de grundlæggende samfundsændringer. Det skal dog siges, at han ikke helt har forbigået emnet; i behandlingen af overgangen fra båd fiskeri til fiskeri med skibe har han redegjort for, hvilke normer, der fulgte med, og hvilke ikke gjorde det, og han har henvist til nogle mulige forklaringer.

Kilderne til denne viden har Jóan Pauli Joensen i næsten alle tilfælde indsamlet og bearbejdet selv. Men i forbindelse med overtroen undrer det mig, at han henviser til Hammershaimbs lidt overbærende beretning om færingerenes overtro.

Her mener jeg, at forfatteren burde have søgt hen til en beretning fra en person, som virkelig troede på det, han skriver. Han kunne være gået – endnu engang – tilbage til min salige ætfader Lucas Jacobsen Debbs, som i sit store værk har et helt kapitel, eller snarere en ortodoks afhandling, om emnet: »Om spøgelse og Satans anfægtelser udi Færø«. Netop fordi hr. Lucas selv tror på den vrimmel af djævelskab og huldefolk, som huserer i dette land, som han præsenterer som »Disse færøske insuler, den stund de udi så mange hundrede år have ligget øde, sjunis at have intet andet været end som djævelens våning og onde ånders bevaring og en troldebolig«, hvilket denne lærde mand, som ikke kun var præst og provst og rektor for Latinskolen, men tillige magister, og som havde studeret naturhistorie hos Ole Worm, beviser med konkrete, selvoplevede eksempler.

Se, det er overtro, opfattet som objektiv realitet. Både jeg og Jóan Pauli Joensen er vokset op i bygdemiljøer, hvor man stadig regnede med to jordiske verdener – en synlig og en usynlig, men dog ligeså reel i bevidstheden. Det vil dog altid være hans

fortjeneste, at han i skriftlig form har givet mange former for overtro til videre forskning, og at han har udødeliggjort den færøske version af »klabautermanden«, »lemperen«, »manden ombord« eller hvad vi vælger at kalde denne immaterielle gestalt i fiskernes forestillingsverden.

Det kunne have været interessant at have fået en vurdering af de nye produktionsformers »impact« på denne vigtige del af menneskenes liv. Måske skulle præses tænke lidt over dette og lade slupperne og fisken være i fred for en tid – før en intellektuel søsyge vil svække interessen for hans videre forskning. Dette være sagt i god mening.

Det er ikke muligt her udførligt at behandle alle aspekter af Jóan Pauli Joensens omfattende produktion, og det skulle heller ikke være nødvendigt.

Hans centrale værk er dog efter min mening det stort anlagte »Fiskafólk« (1982), som i grunden også behandler de fleste af de emner, som berøres i hans andre store og små publikationer, og som blev udgivet som et værdigt jubilæumsværk af Føroya Sparikassi. Den kan betragtes som en landjordens pendent til bogen »Færøske slupfiskere« (1975). I indledningen til sidstnævnte værk gør forfatteren klart (s. 10), at livet i byggerne ville blive gjort til genstand for en senere undersøgelse.

Med sin flittighed kunne han allerede 7 år senere indfri dette løfte med bogen »Fiskafólk« på ikke færre end 528 sider, baseret på kildemateriale fra de indsamlinger, som jeg før har omtalt.

Der er her tale om en særdeles omfattende og stofrig oversigt over så at sige alle sider af færøske menneskers liv med hovedvægten på tiden fra på tiden fra ca 1880 og frem til 1939 med projiceringer tilbage til il-

lustrative eksempler fra det gamle samfund – i forfatterens terminologi »bondesamfundet«.

Denne oversigt er, som forfatteren selv gør opmærksom på (s. 13) deskriptiv, og teoretiske problemer indgår kun lidt i fremstillingen. Formen er systematisk fortællende, med hyppige, men velvalgte citater fra kildematerialet. Heri ligger såvel fordele som begrænsninger. Hensigten med bogen er angiveligt, at den skal kunne læses med udbytte af et bredt publikum, som nok ville finde teoretiske udredninger mindre interessante og forståelige end mere jordnære oplysninger om konkrete forhold i det samfund, hvoraf læserne selv er en del, og som er selve baggrunden for deres nutidige historiske og sociale situation. Kildematerialets anvendelse har jeg, som nævnt, kontrolleret og fundet dets anvendelse hæderlig og forsvarlig, og faktisk havde jeg ikke ventet andet. Man kunne dog have ønsket sig visse oplæg til metodologiske og teoretiske diskussioner og tilgange, som også det ikke-akademiske publikum ville være i stand til at følge og engagere sig i.

Ifølge sagens natur er det vanskeligt fagligt distinkt at placere emnet og perioden. Selv om emnets substans klart er historisk orienteret, tangerer det en række discipliner som moderne kulturhistorie, etnologi, økonomisk og social historie m.f. Alle disse discipliners metoder indgår i behandlingen og beherskes i det væsentlige med den forfatteren karakteristiske nøgterne sans. Denne hans lidt større nøgternhed begrænser iøvrigt somme tider den mulighed for liv, som hans fremstillinger mange gange kunne have fået – især i forbindelse med menneskelivets mere bizarre tilskikkelser.

Et af mine sidste kritik- og diskussions-

punkter skal være forfatterens næsten totale mangel på interesse for politiske forhold – for den politiske ramme omkring dette samfund af fisk og mennesker. Den politiske historie i bredere forstand havde ganske givet betydning som forklarende faktor for forståelsen af andre aspekter, der indgår i udviklingen. De færøske fiskere og deres familier var jo også politiske objekter som vælgere. Man kunne have ønsket en kort behandling af færøske (og måske også danske) politikeres tanker om det færøske samfunds udvikling og sammensætning og fordelingen af samfundets goder, netop i en tid, da arbejdsmarkedet organiseres og nye ideologier importeres. For selv om den ydre politiske kamp stod om spørgsmålet om større selvstyre eller den gamle bestående orden, så stod den indre politiske kamp netop om den største vælgergruppes – fiskerfamiliernes – stemmer.

Man vil dog se, at Jóan Pauli Joensen i bogen »Folk og fisk« (1985) og med tilløb i »Fiskafólk« (man får ved at læse disse bøger titler ligefrem chiastiske associationer!) – især i beskrivelsen af sociale forhold i den store handelsbygd Tvøroyri – tillægger de politiske forhold større interesse end han gør i sine tidligere arbejder. Det er et tegn på udvikling.

Jeg vil slutte min vurdering af Jóan Pauli Joensens indsats som forsker med nogle betragtninger over selve grundtemaet.

Der kan ikke herske tvivl om, at doktoranden har givet en indgående beskrivelse af såvel kvalitativ som kvantitativ samfundsforvandling og har beskrevet de væsentlige elementer i denne transformation.

Personlig sidder jeg tilbage med spørgsmålet, om den store sociale revolution, der skete med skibsfiskeriets udvikling, nu

også var dette: at den færøske bonde blev fisker. Det er nemt at blive enig med doktoranden i, at det nye er det markedsorienterede fiskeris kraftige vækst og landbrugets relative tilbagegang. Det lader sig statistisk bevise, og emnet er behandlet i Erlendur Paturssons banebrydende værker om fiskerierhvervet i økonomisk-social belysning. Det kan også empirisk eftervises, at transformationen fik sociale og kulturelle konsekvenser.

Men jeg vil vende tilbage til anvendelsen af begreberne »bonde« og »bondesamfund«, som jeg ikke finder helt overbevisende.

En færøsk bonde var hverken bonde i kontinental eller skandinavisk forstand. Jóan Pauli Joensen angiver selv (i »Fiskafólk«, s. 500) den gamle færøske definition af en bonde og viser, hvor stort spektret var fra den meget lille fæster eller jordejer til de velfunderede storbønder. De små fæstere eller jordejere var ikke bønder. Alt efter jordlodernes størrelse var landbrug et supplement til deres næring som fiskere – eller det modsatte, nemlig at fiskeriet var et supplement til landbruget. For ingen færøsk befolkningsgruppe var forholdet mellem jordbrug og fiskeri et spørgsmål om et »enten-eller«, men om et »både-og«.

De færøske landbrugere blev heller ikke med udviklingen af skibsfiskeriet fuldtidsfiskere. Personlig vil jeg bestride den af forfatteren implicitte påstand, at færingerne før havde været »bønder«, men nu blev »fiskere«! Så gennemgribende var processen heller ikke. Som doktoranden selv gør opmærksom på i sit fornemme værk (på svensk) »Färöisk folkkultur« (1980, s. 86) var skibsfiskerne ombord på skibene fra februar/marts til september/oktober. D.v.s.

at i hvert fald en 1/3 af året var de igen næsten alle sammen jordbrugere og hjemmefiskere, parallelt til situationen før skibsfiskeriets gennembrud.

Man kunne i denne forbindelse have ønsket sig en diskussion af klassebegrebet og dets mere nuancerede anvendelse i udforskningen af det færøske samfund både før og efter transformationsprocessens gennemslag. I denne og i andre forbindelser ville kompareringer til og refleksioner over parallelle ændringer andre steder i det nordatlantiske område have været afklarende og interessante for at undersøge, om den færøske udvikling kan betragtes som i hovedsagen unik, eller om den passer ind i et mere generelt udviklingsmønster for tilsvarende basisforandringer i samfundene dér.

Jeg har dog noteret mig, at Jóan Pauli Joensen i sit sammenfattende værk blandt sine fremtidige forskningsplaner netop nævner komparative studier i det nordatlantiske område. Og, som tidligere nævnt, plejer han at holde sine løfter.

Uden tvivl var det færøske samfund et klassesamfund både før og efter den store omvæltning. Derfor ville det vel have været naturligt med en præsentation af hvilke ændringer, der, som produkt af denne, skete i klassestrukturen. Ganske vist påviser han opkomsten af storkøbmænd og bondeklassemens deklassering. Det er nemt nok. Men hvordan med de befolkningsgrupper, som hverken var storkøbmænd eller bønder?

Dette spørgsmål får betydning for den påståede »opkomst af en borgerlig kultur« som følge af de socio-økonomiske forandringer. En decideret borgerlig kultur må forudsætte en bestemt økonomisk-social udvikling som baggrund for fremvæksten af en egentlig borgerklasse. Man savner en

definition af, hvad der menes med en borgerlig kultur. Forfatteren viser selv, at der på Færøerne – i hvert fald i periodens begyndelse – kun fandtes nogle ganske få familier, som med nogen ret kan betegnes som et bourgeoisie; men den bredere kulturelle betydning heraf kan diskuteres, for dels var de for få til at kunne betegnes som en klasse, dels var deres kulturelle tilhørsforhold i stor udstrækning dansk. Det er fra andre områder af socialhistorien kendt, at et proletariat kan stræbe henimod at tilegne sig borgerlige dannelsesidealer og kulturformer. Men man spørger sig selv, om doktoranden har gravet dybt nok til at afklare denne problematik om en evt. bevidsthedsmæssig forandring i borgerlig-kulturel retning i den færøske befolkning. I hvert fald burde han have præsenteret læseren for et forsøg på at få en sådan eventuel forandring tidsmæssigt og tematisk placeret, bl.a. ud fra anvendelsen af begrebet usamtidighed. Man ligesom venter på at få en vurdering af, hvornår ændringerne i samfundets basis giver sig udtryk i dets immaterielle overbygning, hvis man nu vælger den model.

Forsøget på at beskrive og forklare klasseforholdene i bygden Tvøroyri er interessant, gennemført – og for én gangs skyld »mit Gefühl« sammenlignet med doktorandens ellers tørre og jordbundne stil – en ny storbygd, hvor overklassens playboys drikker whisky og ryger cigarer på deres lystjachter – og overklassens damer arrangerer »de fattiges børns julefest« i Klubben.

Jeg ser dog denne fremstilling mere som en »case-study« end som en generel beskrivelse af klasseforholdene i det nye samfund. Tvøroyri var i så henseende aldeles atypisk – med et usædvanligt forarmet pro-

letariat og en meget begrænset, men magtfuld overklasse af redere, købmænd og embedsmænd – samt mindre definerbare mellemiggende lag. Forfatteren påviser i »Fiskafólk« denne sociale situations betydning for fremvæksten af en færøsk arbejderbevægelse og et socialdemokratisk parti. Om moralen i denne sociale heksedel konstaterede amtslægen, at den »ligger på et lavt omend behageligt niveau«!

Det ville være interessant, om Jóan Pauli Joensen ville se nærmere på klassebegrebet i mere repræsentativ sammenhæng – såvel geografisk som socialt.

Jeg skal slutte med en sammenfattende vurdering af Jóan Pauli Joensens forskning i centrale felter inden for færøsk samfundsforhold i et bredt spektrum.

En opponenter er nærmest eo ipso en »advocatus diaboli«. De anførte kritiske bemærkninger reducerer på ingen måde doktorandens banebrydende indsats på de felter, han har gjort til genstand for sine studier. Når jeg sommetider har efterlyst mere teoretiske udredninger og komparationer, må jeg samtidig indrømme, at de emner, han behandler, især i »Færøske sluppfiskere« og i »Fiskafólk«, er grundforskning, som er en forudsætning for dannelsen af teorier og for mulighederne for komparative refleksioner, som han vittterligt har gjort forsigtige tilløb til, især til shetlandske forhold.

Det er netop denne solide grundforskning, som er Jóan Pauli Joensens særlige indsats som færøsk forsker. »Færøske sluppfiskere« og »Fiskafólk« er allerede blevet kassiske færøske værker på et område, hvor flere historisk og kulturelt orienterede forskningsdiscipliner krydses. Sammen med hans øvrige videnskabelige resultater pla-

cerer disse værker ham i forreste række af moderne færøske forskere.

Uden at ville fornærme nogen vil jeg betegne ham som den første professionelle, akademiske forsker på sit felt. Især i lyset af dette faktum og i denne sammenhæng skal man se betydningen af hans indsats for fremtidig forskning i mange hidtil ubehandlede eller i hvert fald lidet behandlede aspekter af færøske samfundsforhold i etnologisk-kulturhistorisk perspektiv. Han er på Færøerne anerkendt som igangsætter og katalysator såvel inden for selve forsknin-

gen af sit eget fagområde som i organiseringen af et færøsk videnskabeligt miljø.

Det er ud fra en helhedsvurdering af Jóan Pauli Joensens indsats og betydning for færøsk samfundsvidenskab i bred forstand, at jeg som medlem af bedømmelsesudvalget ikke har været i tvivl om at indstille hans til det humanistiske fakultet indsendte studier, holdt sammen af en klar og overskuelig sammenfatning, til forsvar for den filosofiske doktorgrad ved dette universitet og at påtage mig hvervet som 1. officielle opponent ved disputationen.

2.

Petur Martin Rasmussen: Den Færøske Sprogvejledning med særligt henblik på kampen om færøsk som kirkesprog i national og partipolitisk belysning. Diss. English summary. Føroyskur samandráttur. Annales Societatis Scientiarum Færoensis. Supplementum XIII. Høydalar 1987. 486 bls.

Det er et stort værk, vi har foran os. Jeg vil indlede med at gennemgå værket i hovedtræk og vil hæfte mig ved det, som jeg finder væsentligt ud fra afhandlingens erklærede hensigt, forfatterens behandling af de vigtigste problemer og hans vigtigste konklusioner. Jeg vil vurdere værket som resultat af historisk forskning, placere det i en færøsk kontekst og tilsidst vurdere forfatterens og hans værks betydning for fremtidig historisk forskning på Færøerne.

Referat

I selve definitionen af formålet med sit værk, siger forfatteren (p.16), at der er: 1.

at undersøge den færøske sprogvandring fra 1844 til 1939 med særligt henblik på kampen om færøsk som kirkesprog fra 1888 til 1939, og 2. at undersøge, hvordan færøsk som kirkesprog gradvist vandt terræn i faktisk brug af sproget i kirkelig sammenhæng og anerkendelse i befolkningen.

Han gør derefter rede for forskellige kronologiske skel i denne udvikling, f.eks. udgivelsen af forskellige »færøske« værker i fonetisk ortografi efter år 1800, lærde, men i denne henseende uvidende mænds mening om og opfattelse af det færøske sprogs væsen, værdi og betydning, konstrueringen af et færøsk skriftsprog som forud-

sætning for dets fremtids- og anvendelsesmuligheder, fremvægsten af en færøsk national erkendelse og bevægelse med historiske rødder bagud – ikke kun til færøsk historie, men også til dansk, islandsk og norsk historie.

Denne udvikling manifesterer sig i en organiseret bevægelse for det færøske sprogs bevaring og berettigelse – også på områder, hvor det i århundreder ikke havde været benyttet – især inden for offentlig administration og kommunikation med såvel verdslige som religiøse autoriteter.

Dette historiske og kulturelle faktum betød dog ikke, at færøingernes modersmål kun var det færøske folks arbejdssprog i ind- og udmark, i bjergene og ude på havet. Det færøske sprog var stærkt nok til – uden skriftens hjælp – at være bærer af en gammel og rodfæstet åndelig kultur, som aldeles ikke var så isoleret som ofte antaget, men som tværtimod, når man går tilbage til historiens egentlige autoriteter – kilderne og ikke historikerne – viser sig at have været endda særdeles modtagelig for impulser udefra. At Færøernes påståede isolation er en myte er blevet bevist i moderne undersøgelser (især i dr. med. Hans Debes Joenssens og til dels i mine egne).

Også selve forudsætningerne for sprogkampen og dens acceleration er udtryk for, at åndelige bevægelser også nåede Færøerne, omend sommetider med nogen forsinkelse.

Færøerne bliver derfor aldrig det »sociologiske laboratorium«, hvor historiske fænomener skal kunne lade sig anskue som isolerede fænomener, således som en engelsk historiker har hævdet.

Forfatteren betragter kampen for færøsk kirkesprog kun som en lille del af hele den

store nationalitetskamp, som i virkeligheden ikke kun var færøingernes egen identitetskamp, men som også skulle overbevise andre – især danskerne – om denne folkelige realitet.

Vi kan i værket følge fremvæksten af denne erkendelse og dens historiske og politiske konsekvenser. Vi kan iagttage de intense og målbevidste bestræbelser for nationale værdiers prioritering og en kamp, hvorunder den ene konservative skanse falder efter den anden: færøsk udvikles ud fra egne ressourcer til at blive et »kultursprog« med de dertil hørende udtryksformer; det bliver fag i skolen og undervisningssprog – og til sidst kan færøingerne kommunikere med selve Vorherre på deres eget modersmål og får derved til en vis grad afmystificeret deres forhold til ham. (Jeg forstår godt, at hele denne indviklede problematik må have fascineret en præst og kirkehistoriker som Petur Martin Rasmussen – det er også hele hans intellektuelle engagement i dette store værk i sig selv et bevis på.)

Hele denne udvikling måtte føre til politiske frontdannelser, fremprovokeret af vurderingen af, hvilke politiske konsekvenser den nye erkendelse skulle få, og det måtte også indebære vurderinger af Færøernes forhold til Danmark – idet dansk var det offentlige sprog, og det logiske faktum, at større rettigheder for det færøske sprog i sig selv måtte betyde i hvert fald en relativ retræte for det danske sprog på Færøerne.

Som det vil ses, blev den nationale kamp ikke kun en sprogkamp; den fik også politiske implikationer, idet et større ansvar til færøingerne for deres eget land også måtte kanaliseres gennem politiske institutioner – i denne sammenhæng større rettigheder for det færøske lagting, som i 1852 var blevet

genoprettet som et dansk amtsråd, dog med visse større rettigheder.

Samtidig med disse kulturelle og politiske bestræbelser, hvori færingerne selv var alt andet end enige, gennemgik det færøske samfund en veritabel økonomisk og dermed også en social revolution, som nødvendigvis måtte medføre mentale transformationer og innovationer, som igen var udfordringer til den gamle kultur, som naturligvis ikke kunne leve videre upåvirket af, at dens traditionelle rammer og forudsætninger var blevet sprængt.

Der er ikke i alle tilfælde tale om original forskning i respondentens indledende oversigt. Det gør han selv opmærksom på, og det skal jeg senere vende tilbage til.

Økonomen Erlendur Paturssons grundlæggende værker og dr. Jóan Pauli Joenssens undersøgelser af denne økonomisk-sociale transformationsproces har været grundlæggende, og – i al ubeskedenhed – håber jeg selv at have bidraget en del til forståelsen af den kulturelle og politiske udvikling frem til de første partidannelser i 1906 med min egen doktorafhandling. Jeg kan se, at dette påskønnes af forfatteren til nærværende værk. Også historikeren Jóannes Dalsgaards værk om den politiske udvikling efter 1906 er meget centralt i denne sammenhæng.

Forfatteren går derefter over til en beskrivelse af den samfundsmæssige baggrund for de åndelige innovationer. Hans egen konklusion foreligger allerede i overskriften til kapitlet: »Et samfund i opbrud«!

Der gives først en meget summarisk beskrivelse af de politiske forhold, især forholdet til Norge og siden til Danmark.

Der er næppe grundlag for at betragte freden i Kiel i 1814 som »skæbnsvanger«

for Færøerne, således som respondenten gør i sin afhandling. I realiteten havde al forbindelse med Norge da længe været uden reelt indhold. For Færøernes vedkommende har i hvert fald jeg ikke været i stand til at registrere nogen reaktion eller nogen harme i forbindelse med begivenhederne i Kiel, og det kan kun betyde, at følelsen af at være et norsk land på den tid næppe eksisterede eller i det mindste har været meget svag.

Der gives derefter en meget kort oversigt over færøske selvstændighedsbestræbelser, hvor der lægges vægt på enkelte personers virksomhed og betydning, især Niels C. Winthers. I denne »indledningsoversigt« (eller hvad vi skal kalde den) berøres opkomsten af en færøsk politik: en konservativ og en radikal fløj, uden at den baggrund, som denne politik voksede ud af, nemlig den nationale bevægelse, gøres til genstand for behandling. Ligesom i de forudgående kapitler redegør forfatteren for den eksisterende litteratur om emnet og vurderer forskellige forfatters opfattelser. Denne korte – eller »grove« – linje føres op til den anden verdenskrigs udbrud, med de første færøske partidannelser i 1906 og de senere partisplittelser og partidannelser.

I kapitlet »fra kollektivismen til individualisme« vurderes betydningen af ophævelsen af den kongelige monopolhandel som forudsætning for en ny samfundsform, belyst med selektive statistiske eksempler, karakteriseret ved en langt større social mobilitet som følge af de økonomiske ændringer og en deraf følgende åndelig »rodløshed« og individualisme.

Forfatteren går derefter over til en vurdering af færingers kontakt med fremmede og er her på linje med de betragtninger jeg

allerede i min indledning har givet udtryk for. Vi får en ganske kort belysning af det færøske undervisningsvæsen, både det gamle uofficielle og det senere officielle. Jeg synes respondenten burde have foretaget en beskeden komparativ analyse af intentionerne med og kundskabskravene i lovene af 1845, 1854 og 1872 – og have påvist, hvordan det relativt høje ambitionsniveau i 1845-loven reduceredes til næsten ingenting i 1872, resulterende med tragedien i 1912-anordningen, som – ikke på dansk, men færøsk initiativ – kriminaliserede færøsk som »kultursprog« og i lange tider forpestede det politiske klima mellem Færøerne og Danmark. Selvom man måske kan tale om to forskellige samfundssfærer, hang spørgsmålet om skolesprog og om kirkesprog uløseligt sammen.

Derefter følger en beskrivelse af det »gamle« kirkelivs organisering og nye udefra kommende religiøse bevægelers »attack« på de gamle institutionaliserede og cementerede former. Netop i denne sammenhæng ville det have været interessant med nogle forsøg – via mentalitetshistoriske tilgangsvinkler – at trænge ind i menneskenes sind, naturligvis med alle de forbehold og al den moderation, som ligger i det uomgængelige faktum, at disse færøske mennesker ikke længere eksisterer som fysiske historiske studieobjekter. Kapitlet om det færøske sprogs »tilbagestrængning og forfald« vil jeg foreløbig springe over, idet det er skrevet på grundlag af velkendt eksisterende litteratur. Jeg vil dog lige bemærke, at der ikke kan herske tvivl om »tilbagestrængningen«; derimod er det et spørgsmål, om det er berettiget at tale om et »forfald«. Forfaldet var i hvert fald ikke større end, at det dog kunne genrejses, og

at P. M. Rasmussen netop derfor har fået lejlighed til at skrive en afhandling om dette emne. Jeg anskuer snarere »problemet« som en speciel form for »arbejdsdeling« mellem færøsk og dansk.

Mere interessant finder jeg respondentens diskussion af spørgsmålet om det færøske samfunds »karakter« i det 19. årh.: Eksisterede der en færøsk »enhedskultur«, som viste sig at være uigennemtrængelig for udefra kommende gudelige retninger, eller var der tale om et vulnerabelt samfund i opbrud. Forestillingen om en »enhedskultur« som et »funktionelt alternativ« til nye aggressive religiøse retninger er dog først fremkommet efter, at jeg selv mente at have bevist netop det modsatte. Det kan naturligvis ikke andet end glæde en opponent, at respondenten ligger på linje med ham – som i dette tilfælde. Jeg finder også Petur Martin Rasmussens egen filosofiske eller akademisk-logiske begrundelse overbevisende, at en »enhedskultur« i sig selv ifølge sit begreb er et statisk fænomen, som ikke samtidig kan være i »rivende bevægelse«.

Efter disse kapitler, som jeg normalt ville kalde en indledning, vendes der tilbage til det færøske sprog »før nationalbevægelsen – den begyndende sprogrejsning«. Denne – efter min mening alt for langsommelige – nye indledning bringer ikke meget nyt; det meste er skrevet før. Jeg vil dog medgive, at en forklarende baggrund af den art kan have sin berettigelse og ligefrem kan være nødvendig – men ikke i den udstrækning. De fleste udredninger kunne have været forklaret med kilde- og litteraturhenvisninger til kendte værker; i hvert fald er det ikke nødvendigt med citater af citater, hvor dette kunne være undgået – uden at gå ud over troværdigheden eller tilforlade-

ligheden. Det var i hvert fald et axiom på Københavns Universitet i min studietid – og som går tilbage til salig Kristian Erslevs metodelære, at ingen sandhed bliver mere sand af at blive gentaget. Jeg vil derfor ikke beskæftige mig særlig meget med denne lidt sekundære indledning, hvis nødvendighed man, som sagt, kan diskutere. Dog kommer man ikke uden om at nævne problemet omkring det færøske skriftsprogs tilblivelse, hvor nyere forskning har reduceret V. U. Hammershaimbs direkte – men ikke indirekte – betydning for skabelsen af skriftsproget, og hans betydning i det miljø, hvor interessen for færøsk sprog og kultur opstod og forsøgtes organiseret. (I parentes kan det bemærkes, at professor dr. phil. Christian Matras mener at kunne bevise, at det var den berømte islænding Jón Sigurðsson, som var den egentlige skaber af det færøske skriftsprog af 1846, skønt Hammershaimbs indirekte indsats på ingen måde forklejnes.)

Hammershaimbs gerning flettes også sammen med den danske højskoles betydning for den færøske sprogrejsning, og der søges dokumenteret en linje, som skal samarbejde disse faktorerers indflydelse. Som det vil fremgå senere, kan jeg ikke på alle punkter tilslutte mig respondentens opfattelser af disse kausale sammenhænge.

Forfatteren giver en karakteristik af den nye mand i den færøske nationale udvikling, Jóannes Patursson, og hans familiære og sociale baggrund, og en meget kortfattet omtale af de færøske nationale sammenkomster i København i 1870-erne og organiseringen af dette færøsk-nationale miljø i »Føringafelag« (Føringeforening).

Jeg mener godt – også i denne sammenhæng – at respondenterne burde have foran-

staltet nogle komparative betragtninger over dette færøske nationale miljø og en dybere analyse af dette miljøes indhold og mening, også i mentalitets- og socialhistorisk belysning, af denne færøske »Fremdheitserlebnis« i en diasporagruppe i rigshovedstaden. Et studium af denne karakter skulle, i hvert fald efter min mening, ligefrem indbyde til komparationer til andre beslægtede miljøer – såvel i nordisk (norsk/islandsk/grønlandsk) som i international sammenhæng. Respondenten går derefter over til en beskrivelse af nationalismens gennembrud hjemme på Færøerne og finder ikke, at der er nogen forbindelse mellem københavnermiljøet og den nationale bevægelses opståen og organisering på Færøerne i slutningen af 1880-erne.

Jeg vil senere gøre mine egne kommentarer til denne og andre af respondentens fremsatte teser, som jeg vil tillade mig at forholde mig mere eller mindre kritisk til. Men jeg mener, denne tese er direkte forkert.

Den nationale debat indeledes i to »debatrunder« om henholdsvis det færøske og det danske sprogs stilling i det færøske samfund i en økonomisk og social brydningstid, i en tilstand af en påstået opløsning af de gamle, nedarvede kulturformer.

Diskussionen gjaldt især det færøske sprogs stilling i skolerne, ikke så meget i kirkerne, da spørgsmålet om færøsk kirkesprog generelt betragtedes som et langt mere kompliceret problem med større praktiske vanskeligheder og med langt større emotionelle implikationer. (Vorherre var i århundredernes løb blevet »dansk«). Der gøres et forsøg på i debatten at finde ansvaret for tingenes bedrøvelige tilstand, og der peges på flere løsninger.

Debatten om kirkesproget er en dramatisk debat, hvor irrationelle og mystiske – eller ligefrem mytiske – »argumenter« nemt sniger sig ind. Og bliver til sidst til politik!

Da sprogsagen jo var en substantiel del af hele den nationale debat, i virkeligheden det bærende fundament under hele den nationale bevægelse – blev også striden om kirkesproget en del af denne. Problemet »nationalitet og kristendom« får derved sit eget filosofiske indhold. Den nationale del kan pege på modersmålet som det kendetegn, Gud har givet hver nation som særkende – i grunden i Herders forstand; de antinationale peger ikke blot på praktiske vanskeligheder og uheldige politiske konsekvenser. Derfor hævdes det gang på gang i kilderne, ikke mindst i de nye nationalistiske sange, som jo er særdeles vigtige kilder til hele den nye psykologiske sammenhæng, at det er en religiøs pligt at bevare de nationale egendommeligheder – og herunder især sproget – som forsynet har begavet hver enkelt nation med og dermed gjort dem til nationer og ikke kun til umælende species af homo sapiens.

Det er interessant at iagttage – og det er også blevet iagttaget før – at der fra modsat side, fra den antinationale side, produceres teologiske beviser for, at nationalisme er syndig (»bunder i det syndige«, med den danske præst Emil Bruuns ord), derved at sprogforskellighederne har deres oprindelse i synden, idet der henvises til syndefaldet og sprogforvirringen i Babel i tidernes morgen. Ligeledes mobiliseres pinsens bibelske tungetale, dog ikke med fuld logisk konsekvens fra disse politiske teologers side.

Dette gør respondenten også opmærksom på. Men jeg savner alligevel – i en kir-

kehistorisk afhandling – en dybere indtrængen i denne ret bizarre religiøse/dogmatiske problematik, også med opsøgte sammenligninger. Med debatten om kirkesproget får hele den overordnede debat omkring og inden for den nationale bevægelse visse religiøse overtoner, som også fik betydning for den senere politiske udvikling. Der søges at kaste et skær af ugudelighed over den voksende selvstændighedsbevægelse, som også på det religiøse område vil le vrage århundredegamle traditioner. Dens beskedne krav var i grunden begrænset til ligestilling mellem færøsk og dansk sprog i kirkerne, idet man var fuldt klar over de »praktiske vanskeligheder.«

Her gøres der interessante sammenligninger med Jarle Bondeviks undersøgelser af den norske højkirkelige reaktion mod brugen af landsmålet som kirkesprog.

»Føringafelags« krav om større rettigheder for færøsk i kirkerne havde stået som et dødt resolutionspunkt, til den djærve og radikale højkirkelige præst A. C. Evensen i 1902 brød isen med sin første prædiken på færøsk i Skopun kirke. Derefter kunne færøsk ikke være – i hvert fald ikke officielt – et ugudeligt eller gudsbespotteligt kommunikationsinstrument.

A. C. Evensen var med sine prædikener på de såkaldte folkemøder ude i den frie natur begyndt at give sine landsmænd lov til at høre deres modersmål som sakralt sprog, og der er i kilderne belæg for en endda særdeles positiv modtagelse. Disse områder lå uden for danske autoriteters domæne og kunne ikke forbydes.

Jacob Dahls prædikener i Menighedshuset i Tórshavn fra 1908 kunne heller ikke forbydes, da huset ikke var en statsinstitution, men ejet af menigheden selv. Hans

prædikener på den færøske folkehøjskole fra 1909 kunne forsvares ud fra det factum, at højskolen var en selvejende institution. Alle disse demonstrative bestræbelser må ses som forsøg på at bruge alle eksisterende lovlige muligheder for at komme det ideale mål nærmere.

Det var vel ud fra den samme erkendelse, men dog ud fra helt andre motiver, at den særdeles realistiske og vistnok også kynisk beregnende provst Fr. Petersen, den første færøske nationalist og den første nationale renegat, året efter adresserede Vorherre på sit modersmål i Færøernes nationale helligdom, Kirkjubøur. (Jeg synes, således, en passant, at respondenten som erfaren præst har et skarpt øje for den slags klerikal taktik i rummelig forstand!).

I bogens 3. del ledes spørgsmålet om kirkesproget ind på et officielt plan, idet det indgår som en fast og kontroversiel del af den begyndende partipolitiske kamp i national sammenhæng.

Med systemskiftet i Danmark i 1901 påbegyndtes en demokratisering af hele den danske kirkelovgivning, som også Færøerne var en del af. De to fundamentale love på det kirkelige område var »Lov om Menighedsraad« og »Lov om Brugen af Kirkerne« af 1903, som begge blev gjort gældende for Færøerne med kongelig anordning i 1905. I færøsk sammenhæng betød loven og anordningen, at det blev tilladt at holde prædiken på færøsk, hvis menighedsråd, præst og biskop kunne blive enige derom. Det var, hvad der var politisk muligt at gennemføre på det tidspunkt. Og hele tiden – til den foreløbige løsning i 1939 – var spørgsmålet om færøsk kirkesprog hverken et pædagogisk eller religiøst spørgsmål, men et spørgsmål om politik, således som

det tydeligt fremgår af respondentens afhandling. »Partipolitiske hensyn« går forud for personlige holdninger.

Jóannes Patursson blev (som det færøske systemskiftes exponent) den politiske nøglefigur i forfølgelsen af hele den nationale problematikks konsekvens. Jeg synes, respondenten tilfulde tilgodeser denne realitet: Jóannes Patursson som selve drivkraften – også m.h.t. kirkesproget. Dette gøres indlysende og er en gennemgående fast linje i hele fremstillingen. Hvad andre kunne yde på det mere intellektuelle område – som på ingen måde var bonden Patursson fremmed (tværtimod – var det hans opgave at drive igennem politisk, med den kraft, som ingen anden færøsk politiker var i besiddelse af.

Jeg vil anslå, at ca. en tredjedel af afhandlingen er forklarende baggrundsstof, som i og for sig ikke er nyt eller særlig originalt, men dog efter min mening stillet op med selvstændig selektion og disposition.

De sidste to tredjedele af værket er fremlæggelse af originale forskningsresultater på et i de fleste tilfælde uopdyrket felt.

Det er dog klart, at forfatteren også i dette afsnit skeler til andres forskning inden for samme tidsrum. Her er især landsarkivar Jóannes Dalsgaards fremragende afhandling om den politiske udvikling af betydning. Især Dalsgaards analyser af samhörighedspartiets ideologi er interessante, idet det nærmest har været et common-place i såvel den færøske politiske debat som i ældre og mere overfladisk færøsk historiografi, at partiet faktisk manglede en ideologi.

Jeg synes nu – som en efterhånden lidt garvet historiker – at den originale del af afhandlingen er den bedste og mest spændende

de, og at hans afsløringer af det næsten utrolige – og for adskillige personers vedkommende uværdige – intrigespil somme tider antager karakter af en kriminalroman – men, altså, på realistisk baggrund, og dermed menneskeligt uhyggelig.

De tekniske problemer vedrørende den danske (og i grunden også færøske) anerkendelse af færøsk kirkesprog går efter en ad hoc-konstrueret »glidende skala«. Når én skanse er faldet, forsøger modstanderne at opfinde eller opbygge en ny – en proces, som i virkeligheden kun er en udsættelse af en uafvendelig kapitulation.

Forfatteren forbinder udviklingen især med tre personer: A.C. Evensen og Jacob Dahl som åndelige drivkræfter, som med deres virksomhed målbevidst reducerer betydningen af de »praktiske vanskeligheder« i forbindelse med færøsk som kirkesprog – og hovedmodstanderen Fr. Petersen (samhørighedspartiets leder og formand, og nu hovedmodstanderen af en officiel anvendelse af det færøske sprog). Det er også interessant, at alle disse tre mænd var politisk aktive.

Ved provst Fr. Petersens død i 1917 og A.C. Evensens død samme år stod Jacob Dahl som den færøske kirkes ubestridte leder og blev ex officio medlem af lagtinget, hvor han sluttede sig til selvstyrepartiets gruppe.

Der skulle således have åbnet sig helt nye muligheder for at få ført sprogkampen til ende.

Men der opstod andre forviklinger på andre fronter. Den danske radikale regerings fald i 1920 og dannelsen af Neergaards venstreregering betød, at Danmarks officielle politik på Færøerne blev det færøske samhørighedspartis politik. Udnævnelsen

af Svenning Rytter til justitsminister kunne kun opfattes som en provokation mod de nationale færinger, som ønskede større færøsk indflydelse på hele den politiske udvikling i landet. Rytter var – som amtmand fra 1911 til 1918 (da han i vrede forlod landet) – blandt selvstyrefolkene berygtet som deres fjende par excellence. Statsminister Neergaards erklæringer, også under hans besøg på Færøerne i 1923, understregede med al tydelighed den nye officielle danske politik, hvor der ikke var udsigt til nationale indrømmelser.

Menighedsrådsloven af 1912 gjorde det i princippet muligt at holde hele gudstjenesten på færøsk på visse betingelser; derimod måtte degnene kun læse danske prædikener (af postiller).

Da selvstyrepartiet fik flertal i lagtinget i 1918, var det naturligt at tage hele sprogsagen – også spørgsmålet om kirkesproget – op til ny behandling. Men lagtinget havde kun en rådgivende funktion over for danske myndigheder, så sådan set var det altid disse, som i sidste instans afgjorde udfaldet af en sag. Og i den danske regering sad Rytter som justitsminister og dermed minister for Færøerne – med en bevidst Færø-politik!

Der kom dog en vis bevægelse i bestræbelserne hen imod færøsk som kirkesprog, da lagtinget i 1918 overdrog provst Dahl at oversætte ritualerne, som derefter skulle autoriseres. Det er symptomatisk for den obstruktion, der blev mobiliseret, at det arbejde, som det kun tog provsten meget kort tid at få fra hånden (her har respondenter på et løst blad rettet visse uoverensstemmelser) havde mere end 10 år om at blive autoriseret, hvilket de blev i 1930.

Respondenten giver især den færøske

rigsdagsmand Oliver Effersøes »muldvarpearbejde« og ublufærdige politiske intriger skylden for denne unødvendige forsinkelse – som desperate forsøg på at udsætte en kapitulation, som dog på længere sigt måtte være indlysende. Jeg synes selv, at behandlingen af ritualsagen er noget af det mest spændende i Petur Martin Rasmussens afhandling og på det nærmeste giver såvel det dansk-færøske som det internt færøske politiske spilfægteri et surrealistisk præg. For de konservative samhørighedsfolk ville en udvidet brug af færøsk sprog automatisk få politiske implikationer, idet en mere national selvstændighed ville blive konsekvensen også på andre områder. Større ret for det færøske sprog og større myndighed til lagtinget var selvstyrepartiets politik i en nøddeskal. Og samhørighedspartiets *raison d'être* var at hindre en sådan udvikling. Denne massive frontdannelse gik først i opløsning med det socialdemokratiske partis repræsentation i lagtinget; dette parti, havde også helt andre muligheder end selvstyrepartiet for at få sine meninger hørt og respekteret i Danmark, som, i hvert fald foreløbig, på en pragmatisk måde fik en ende på den færøske sprogsstrid, i 1938 og 1939 – en strid, som havde taget så megen energi fra andre (forsømte) samfundsanliggender, men som også havde udløst stor åndelig energi, som især manifesterede sig på det kulturelle område.

Som forfatteren også gør opmærksom på, har det uden tvivl været af betydning, at Sjællands og dermed Færøernes biskop på det tidspunkt var en sønderjyde (Fuglsang-Damgaard), som havde særlige forudsætninger for at forstå nationale og sproglige problemer.

I samme forbindelse finder jeg også re-

spondentens komparationer med sønderjyske forhold ud fra Anders Pontoppidan Thyssens værk om vækkelse, kirkefornyelse og nationalitetskamp i Sønderjylland væsentlige, selv om der er forskelle.

Ved menighedsrådsloven af 1925 var der blevet givet tilladelse til oplæsning af prædiken på færøsk, og menighedsrådsmøder havde overtaget visse biskoppelige funktioner. Alligevel fortsatte selvstyrepartiet sin indædte og konsekvente kamp for færøsk kirkesprog frem til den endelige sejr i 1939, da dansk og færøsk sprog principielt blev stillet lige, således at menighedsrådet og præsten i fællesskab skulle træffe afgørelsen om, på hvilket sprog gudstjenesten skulle holdes. Til den tid var tilvejebragt de nødvendige religiøse tekster – eller »hjælpebidler«, som man havde forudsat, dengang kravet om realiseringen af et af lutherdømmens grundprincipper: modersmålet som kirkesprog, udgik som en sakral del af den nationale bevægelse 50 år tidligere.

Jeg vil senere vende tilbage til spørgsmålet, om »frikirkelige« trosretningers brug af færøsk sprog i deres forkyndelse og brugen af færøske salmer ikke ligefrem var et incitament eller provokation til folkekirkenes officielle retræte i sprogsprogsområdet. Det er min opfattelse, at respondenterne kunne have gjort lidt mere ud af denne problemstilling, når der nu ligefrem i kilder, som er citeret i afhandlingen, er belæg for såvel officielle som personlige bekymringer for, at folkekirken havde fået alvorlig konkurrence fra mere fundamentalistiske og mindre officielle trosretninger, som ikke var bange for at henvende sig til menigheder og potentielle proselytter på disse færøske menneskers eget sprog.

(Personlig må jeg indrømme, at det har

påvirket min forfængelighed i behagelig retning at få at vide, at det var menighedsrådet i min hjembygd Gjógv, som med klogskab, forenet med taktfuld diplomatisk sans, løste den gordiske knude omkring kirkesproget.

For god ordens skyld skal det også tages ad notam, at respondenten, Petur Martin Rasmussen, i mange år var en respekteret sognepræst også for beboerne i Gjógv.)

Jeg skal slutte denne min første – måske lidt for omstændelige – gennemgang og kritik med at sige, at efter min mening fylder de indledende kapitler for meget, selvom en opridsning af den historiske baggrund naturligvis er nødvendig for at selve emnets substans ikke skal svæve frit i luften. Bogens store værdi finder jeg især i respondentens delvis originale bidrag til den færøske sprogkamp – og herunder især hans hovedemne: kampen for færøsk som kirkesprog i national og partipolitisk belysning – især i tiden efter 1903.

Mere tekniske spørgsmål vil jeg vurdere under min gennemgang af det kildemateriale, som har dannet grundlaget for afhandlingen, og den benyttede litteratur.

Som jeg nævnte i min indledning, vil jeg senere stille respondenten spørgsmål angående emner og problemer, som jeg finder centrale – især sådanne, som jeg enten finder mangelfuldt behandlet, eller hvor jeg stiller mig lidt skeptisk over for respondentens konklusioner og vurderinger.

Dog føler jeg ligefrem en forpligtelse som opponent at påtale den usædvanlig sjuskede korrekturlæsning, som præger hele bogen. Naturligvis afbødes dette uæstetiske element ved værket ved, at der lige før disputationens begyndelse blev uddelt en lang liste med rettelser; men denne »trak-

tatuddelse« burde ikke have været nødvendig.

Jeg vil derefter give ordet til respondenter til eventuelle kommentarer til min gennemgang af det, som jeg har ment at være afhandlingens lange linjer og hovedpunkter – og evt. andre relevante bemærkninger.

Kildematerialet

Jeg synes, vi nu skal gå over til først en præsentation af det kilde- og litteraturmateriale, som danner grundlaget for afhandlingen, og jeg vil slutte min vurdering med nogle uddybende spørgsmål til respondenter.

Denne afdeling begynder meget klart, logisk og konsekvent med en »nøgle« over forkortelser.

Derefter gives der en oversigt over kilder og anvendt litteratur, som igen er inddelt i »Utrykte kilder«, »Love, forordninger m.v.« og »Trykte kilder og litteratur«.

De utrykte kilder udgør et meget varieret primært kildemateriale fra private og offentlige arkiver. Det drejer sig om private brevvexlinger, ofte af meget privat og personlig karakter, forhandlingsprotokoller i forskellige offentlige og politiske institutioner; det er naturligt, at interessen især samler sig om diverse kirkelige institutioners arkiver. De fleste af disse opbevares i det færøske landsarkiv, Landsarkivet for Sjælland, Rigsarkivet, i forskellige danske ministerier; en del af materialet, f. eks. kopibøger, befinder sig stadig i embedskontorerne.

Alle historikere ved, at kildesøgning i et så varieret materiale er meget tidskræven, og det samme gælder den efterfølgende

systematisering – før selve anvendelsen af disse data som historiske kilder.

Under love og forordninger henvises til de retsbestemmelser, som har betydning for arbejdet med emnet og til de almindeligt anvendte lovsamlinger i forskellige udgaver. Dette materiale er meget vigtigt i sammenhængen, idet den politiske kamp, som respondenten også skildrer, netop står om bevaring eller ændring af forskellige kategorier af retsbestemmelser. Under trykte kilder og litteratur nævnes ca. 300 titler, og man finder der, synes jeg, alt det materiale i denne kategori, som synes at være relevant for udforskningen af det emne – eller snarere de emner – som forfatteren har valgt som sit arbejdsfelt. Vi præsenteres for nordiske – herunder færøske – værker og enkelte engelsksprogede værker i et meget sammensat udvalg.

Efter den danske hovedteksts afslutning er der indsat et meget omfattende noteapparat (med talhenvisninger fra selve teksten). En enkel sammentælling viser, at der gives ikke færre end 2355 kildehenvisninger (ofte med forklarende kommentarer), fordelt på 24 sider, sat med små typer. En del stikprøver i noteapparatet afslører lidt for mange henvisningsfejl, som forhåbentlig skyldes sidetalsforskydninger under omtrykningsprocessen. Disse fejl burde have været rettet før værkets endelige redaktion.

Jeg har også anset det for min pligt som fakultetsopponent at gennemgå udvalgte dele af kildematerialet og derved vurdere respondentens behandling og anvendelse af dette. Jeg har på forlangende fra respondenten fået udleveret et fyldigt udsnit af hans store samlinger af kopieret kildemateriale, samt udlånt originalt/primært materiale.

Jeg har gennemgået pastor A. C. Evensens store privatarkiv – som respondenten selv (via et ret voveligt detektivarbejde) gennem obscure kanaler har hentet frem i historiens lys med ret til at kopiere det, inden originalerne leveres tilbage. Evensens oversættelsesarbejde (af bl.a. religiøse tekster), hans korrespondence med fremstående personligheder i Danmark og på Færøerne er meget værdifuldt materiale til belysning af mange aspekter af færøsk samfundsliv.

Jeg har gennemgået materialet vedrørende de forskellige kirkelige love, samt det store materiale omkring ritualsagen og checket anden brug af forskelligt kildemateriale, og jeg mener ikke at have fundet eksempler på selektiv anvendelse. Så vidt jeg kan se, har forfatterens anvendelse af sit kildemateriale været samvittighedsfuld.

Imidlertid savner jeg hos forfatteren visse refleksioner angående brugen af »hemmeligt« privatejet kildemateriale, især når man har lovet ikke at afsløre ejeren eller opbevaringsstedet. Endvidere savner jeg hos ham en redegørelse for, hvorvidt den færøske Brødremenighed har et arkiv eller ej. Brødremenigheden var den første til at bruge færøsk sprog i sin forkyndelse og sine salmer, og det gøres indflydende i afhandlingen, at dette har haft indflydelse på folkekirkens stilling til modersmålet. Det fremgår heller ikke klart, om forfatteren baserer præsentationen af Indre Missions (fremprovokerede) negative holdning til selvstyrebælgelsen på blad/avisartikler eller på materiale fra Indre Missions egne store arkiver. (Jeg vil dog tilstå, at jeg ikke nærer store forventninger til værdien af dette kildemateriale, som i hovedsagen – efter de referencer jeg har set dertil – hovedsagelig

drejer det sig om magtsyge og selvretfærdige personers uværdige intriger og magtspil, vel at mærke i Guds navn).

Jeg kunne tænke mig en diskussion med respondenten af forskellige problemer, som han behandler eller i hvert fald berører i sin afhandling.

Det første skal være hans vurdering af N.F.S. Grundtvigs betydning for den færøske sprogrejsning og efterfølgende nationalbevægelse. Jeg må sige, at jeg har lidt vanskeligt med at blive enig med respondenten i hans påståede direkte forbindelse mellem Grundtvigs virksomhed og betydning i dansk samfundsliv og åndsliv og fremkomsten af lignende beslægtede nationalistiske manifestationer blandt færinges.

Selv er jeg ud fra de relevante og til disposition stående kilder overbevist om, at den begyndende nationale identitetsfølelse var begyndt at vokse frem længe før N.F.S. Grundtvig tidsmæssigt kunne have gjort sin betydning gældende. Jeg synes ikke, det er lykkedes respondenten at bevise sin påstand. At Hammershaimb har kendt sønnen Sven Grundtvig beviser i sig selv ikke nogen påvirkning fra den gamle – i hvert fald ikke mere end en faders almindelige muligheder for at påvirke sin søn. Men Hammershaimb nævner ikke den gamle Grundtvig. Grundtvigs rosende omtale af færingerne i Rigsdagen i 1850 i forbindelse med bestræbelserne for formelt at indlemme Færøerne i det danske statssystem kan blot tages som et udtryk for hans almindelige nordiske og »folkelige« interesse.

Jeg finder også, at respondenten gør sig skyldig i det, som vi før i tiden kaldte »Hineinlesung«, når han fortolker Grundtvigs digt »Færingesaga« (s. 88-89). At han med udtrykket »Fugl lillebitte« skal hentyde til

Hammershaimb er nok at overdrive liberaliteten. Man skal nok også være lidt forsigtig med at overdrive de grundtvigske folkehøjskolars betydning for den begyndende færøske nationalisme og dermed de nye tanker om værdien af færøsk sprog og kultur.

De første nationale færinges var Hammershaimbs disciple, ikke Grundtvigs, hverken direkte eller indirekte – vel at mærke efter *min* opfattelse. I virkeligheden kom de »højskole-nationale« (om jeg så må sige) færinges først ind i billedet efter selve det nationale gennembrud.

At bevægelsen med dem fik et nyt og frisk åndeligt tilskud er ubestrideligt, men kronologien modsiger selve den kausale opstilling.

Eksemplet med »Føringafelag« i bygden Sandur omkr. 1870 afslører måske tendenser, men er næppe repræsentativt, og der findes i kilderne intet belæg for en spredning derfra af grundtvigske ideer. Disse indgår heller ikke som referencer i den første færøske nationalitetsdebat, som på ingen måde førtes på grundlag af udefra kommende ideologier, selv om påvirkning og inspiration tydelig lader sig påvise – dog ikke som Grundtvigs særlige evangelium, men som afspejlinger af almene europæiske og specielt af fællesnordiske tendenser.

De første færøske nationalister var akademikere – ikke højskolefolk. Dette forklejner dog ikke højskolefolkernes betydning for den senere nationale og politiske udvikling.

Hvis vi igen går over til det kirkelige gebet, så var drivkræfterne i kampen for færøsk kirkesprog to unge radikale, men samtidig (efter min mening) højkirkelige præster, A.C. Evensen og Jacob Dahl. De var

ikke grundtvigianere, snarere højirkelige. Jeg efterlyser en forklaring på deres virksomhed i en længere grundtvigsk-færøsk kontekst?

Enhedskultur eller kulturel opløsning?

Jeg har et andet spørgsmål, som måske har karakter af et egotrip – men det bedes ikke opfattet som sådant:

I min egen doktorafhandling om den færøske nationalbevægelses opståen og udvikling til selvstyrebevægelse mener jeg at have bevist, at nationalismen, i hvert fald til dels, kan forklares som en reaktion imod den gamle kulturs forfald, og i denne reaktion indgik kampen for det færøske sprogs bevarelse og dets rettigheder som substantielle elementer.

To år efter at min bog var udkommet, (»Nú er tann stundin . . .«, bevisligt benyttet, men ikke nævnt i bibliografien) blev den færøske kultur i samme tidsrum af Gerhard Hansen betegnet som en »enhedskultur«, som var nærmest uigennemtrængelig for fremmed påvirkning. Med en model lånt af den islandske forsker Pétur Pétursson skulle nationalismen konstituere »et funktionelt alternativ« til udefra kommende »vækkelsesbevægelser«. Jeg kan i afhandlingen se, at forfatteren til nærværende afhandling står nærmere min »opløsningsteori« (om vi må kalde den sådan) end teorien om »enhedskulturen«. Derfor savner jeg også mere explicit forfatterens opfattelse af den samfundsmæssige baggrund for de nye politiske og åndelige bevægelser og hvorfor de havde så svært ved at trænge igennem i et samfund under voldsomme økonomiske og sociale transformationer? Skulle det ikke netop være vulnerabelt midt i denne forvandlingsproces?

Fra ca. 1920 ville det vel også have været interessant at afprøve diverse teorier om sammenhængen mellem økonomisk/social udvikling og dens åndelige/religiøse konsekvenser på den færøske udviklingsmodel.

Jeg anerkender fuldt ud bredden i forfatterens fremstilling, men han burde have forsøgt med moderne mentalitetshistoriske og socialhistoriske tilgangsvinkler at registrere og forklare de åndelige innovationer og transformationer, som, i hvert fald til en vis grad, er baggrund for hans emne.

Brødremenigheden som katalysator

Personlig mener jeg, at Brødremenighedens ringe succes i starten mere skyldtes en manglende intensitet i missioneringen end non-eksistente mentale forudsætninger. Jeg finder det interessant, at respondenter – efter min overbevisning med rette – konstaterer, at de gudelige vækkelsesbevægelser først slog igennem, efter at samfundet havde stabiliseret sig i den form, det faktisk beholdt op til omkring 1960 – d.v.s. sige fra ca. 1920. Det skete ikke i opløsningens tid, da gamle værdier føltes i fare for at blive udslettet, og hvor nye kulturelle holdepunkter ikke havde antaget deres form og indhold.

Det er et factum, at »brødrene« (eller »baptisterne«, som de blev kaldt og til dels endnu kaldes på Færøerne uden nedsættende betydning), var de første, som fandt modersmålet værdigt nok til at anvendes i kommunikation med Gud. Folkekirkens Gud forstod kun dansk.

Jeg mener, at Petur Martin Rasmussen relativt tillægger intrigerne inden for folkekirken større ære – hvis man vel at mærke mener, det er en ære – for sprogkampens

midlertidige sejrige udgang end især Brødremenigheds (og til dels også Indre Missions) praktiske anvendelse af modersmålet og dets ophøjelse til instrument i en sakral tjeneste. Måske var disse lægfolks sprog ikke så »ophøjet« som de frygtssomme folkekirkepræster mente, det burde være.

Men ud fra kilder, som respondenten selv anfører, vandt modersmålet, netop gennem vækkelsesbevægelserne stadig større udbredelse – i den grad, at dette »nye« sprog tilsidst indgik som en psykologisk faktor i konkurrencen om sjælene. Efter min opfattelse blev især Brødremenigheden folkekirkens dårlige nationale og dermed også sproglige samvittighed, i en tid da de politiske krav om sprogets rettigheder intensiveredes. A. C. Evensen og Jacob Dahl var selvstyremænd og undtagelser fra den gamle regel om, at kirken som institution var imod færøsk kirkesprog. Det lykkedes Jacob Dahl ved sit målbevidste arbejde, forenet med snildt diplomati, at underminere folkekirkens officielle sprogpolitik på Færøerne.

Men der var tydelige realpolitiske motiver for kirken til at kapitulere i sprogspørgsmålet. Sprogbevægelsens reelle sejr og den politiske udvikling iøvrigt havde til den tid bevist, at færøsk kirkesprog ikke som anført af gudelige autoriteter i 1890'erne ville betyde »kristendommens ruin på Færøerne«, og at en sådan udvikling ville bringe »præster og menighed snart . . . ad isolationens landevej til stagnationens gravkapel.«

Vorherre havde åbenbart været på de nationale side!

Allerede i 1907 (p. 213 f.) kunne Jóannes Patursson henvise til, at det var sekternes brug af modersmålet, som var forklaringen

på deres fremgang, og der var andre, som delte lignende synspunkter (214). I 1923 blev der i lagtinget henvist til baptisterne (Brødremenigheden) som forbilleder for brugen af færøsk, f.eks. brugte de kun færøske sange (fra deres sangbog fra 1920). At der var ved at opstå en for folkekirken farlig konkurrence fremgår af provstens ord om, at hvis ikke der gaves større indrømmelser til benyttelsen af færøsk i kirkerne, ville folk søge bort fra kirken, d.v.s. til Brødremenigheden. En missionsmand søgte om tilladelse til at bruge baptisternes salmebog. En ledende samhörighedsmand må også have indset faren, når han i et desperat forsøg på at holde færøsk væk fra kirken anbefaler dem som ønsker færøsk kirkesprog, at holde friluftsmøder og møder i Menighedshuset i Tórshavn. Formanden for socialdemokraterne i lagtinget henviste i 1935 til baptisternes eksempel. Der er næppe grund til at undervurdere baptisterne som reelle katalysatorer i arbejdet for anerkendelsen af færøsk som sakralt sprog – også i folkekirken.

Det må da også opfattes som en erkendelse af nederlaget, når en yngre samhörighedsmand (347) udtaler, at det er naturligt for den nulevende generation, at færøsk også bliver kirkens sprog og konkluderede med disse ord: »Der bør nu være fred om dette spørgsmål«.

Med så mange belæg for baptisternes betydning i sprogkampen mener jeg, at respondenterne – dog uden at ville det – til en vis grad forklejner deres rolle i sprogkampen. Det er klart, at Evensen og Dahl ville have gjort deres gerning med eller uden »brødrene«. Men disse to nationale Herrens tjenere var på ingen måde repræsentative for den danske statskirke på Færøerne.

Københavnrefæringar og færøske færingar

På side 105 påstår respondenten, at bl.a. min opfattelse af, at der er en forbindelse fra det første færøske nationale miljø i København til den senere national-sprogbevægelse hjemme på Færøerne, næppe kan opretholdes. Det er naturligvis en interessant påstand, som jeg dog ikke finder, det lykkes respondenten at bevise eller endda at sandsynliggøre. Jeg vover at påstå, at den er forkert. At anføre, at initiativtagerne og lederne stod Hammershaimb nær slægtmæssigt og personligt, har efter min mening ingen betydning i denne sammenhæng. (Forresten: var Hammershaimb ikke mere høj Kirkelig end grundtvigianer?) Når man positivt ved – og får det genfortalt i Petur Martin Rasmussens bog – at Rasmus Effersøe kom fra dette miljø og blev formand for Føringafelag (på Færøerne) og redaktør af foreningens blad, det første blad/tidsskrift skrevet på færøsk, at Jóannes Patursson gennem Fr. Petersens broder stiftede bekendtskab med de første færøske fædrelandsange (som blev digtet i københavnermiljøet), at det var disse sange, som blev den færøske bevægelses fanfarer allerede på julemødet i 1888, så mener jeg, at netop respondenten må have vanskelig ved at opretholde sin egen påstand. Når man dertil føjer, at Enok D. Bærentsen var julemødets hovedtaler, og når vi ud fra et omfattende kildemateriale (d.v.s. brevveksling) kan følge hans første negative reaktioner på sin håbefulde og begavede søns (Christian Bærentsens) nationale aktiviteter i København, og hvordan han gradvis bliver mere og mere positiv over for disse nye tanker og holdninger – så meget at han i 1888 ikke kun er en af indbyderne (sam-

men med f.eks. H.N. Jacobsen, (hvis søn Jakob Jacobsen også modnedes i dette miljø), Rasmus Effersøe og Jóannes Patursson til julemødet og som nævnt, er hovedtaler, så er forbindelsen positivt bevist.

Konklusion

Jeg vil til slut sammenfatte min samlede vurdering af Petur Martin Rasmussens indsats i afhandlingen »Den færøske sprogrejsning« – negativt og positivt i nogle få punkter, idet jeg vil begynde med det negative eller skeptiske og slutte med det positive – som jeg allerede nu vil betegne som mere tungtvejende i et stort og bredt anlagt værk, som ingen fremtidig færøsk historiker, efter min mening, kan forbigå, uanset, om han eller hun er enig eller uenig i præmisser, behandling og konklusioner.

Som kritik vil jeg endnu engang hæfte mig ved den unødvendigt lange indledning, som på mange måder er sekundær, med alt for mange gentagelser og citater, som kunne have været erstattet med korte oplysninger og kilde- og litteraturhenvisninger. Jeg vil dog indrømme, at uden visse tilbageprojiceringer ville hovedemnet mangle en historisk baggrund.

Som jeg allerede har gjort klart, er jeg ikke helt tilfreds med hans – efter min mening – overdrevne vurdering af N.F.S. Grundtvigs betydning for den færøske nationale og sprogbevægelse, idet jeg nok kan se visse fælles grundanskuelser, men ingen direkte forbindelser. Jeg synes, at hans benægtelse af en forbindelse mellem det nationale færøske studentermiljø i København og det nationale gennembrud hjemme på Færøerne savner en begrundelse og er ligefrem forkert.

Jeg kunne egentlig også have tænkt mig

en nærmere – mentalitetshistorisk/socialhistorisk – tilgangsvinkel til en eventuel eller non-eksistent transformation i de færøske menneskers kildemæssigt manifesterede tankeverden under de nye produktions- og livsformer. Jeg ved, at dette er vanskeligt, men det ville have været interessant med et forsøg. I hvert fald ville visse teoretiske og komparative forsøg kunne have bidraget til spørgsmålet, om det færøske eksempel var unikt eller et mere alment åndeligt-nationalt identifikationsproblem.

Efter disse lidt reserverede og skeptiske refleksioner vil jeg dog slutte med mine mere positive betragtninger over et gedigent værk om et væsentligt emne – måske snarere væsentlige emner – i nyere færøsk historie.

At der var en til tider forbitret kamp mellem forkæmperne og modstanderne af færøsk kirkesprog er nok trængt ind i de fleste færingers bevidsthed – om ikke andet som politisk arvegods. Petur Martin Rasmussen har dog som den første udredet de komplicerede tråde, som i grunden var denne kulturkamps egentlige substans i kirkelig-national sammenhæng. Han har igennem et kompliceret kildemateriale – hvis hovedbestandsdele (dog langt fra altid, især for den første dels vedkommende) han selv har hentet frem fra hidtil ubenyttede arkiver og samlinger, afsløret et særdeles interessant og til dels – menneskeligt set – uhyggeligt politisk intrigespil med religiøse alibier.

Han har beskrevet og forklaret, hvordan en national proces producerede sin egen menneskelige og politiske inerti, som selve udviklingen gjorde dynamisk, og som selv de mest reaktionære anslag ikke formåede at standse.

Petur Martin Rasmussens afhandling er

ikke en diplomatisk fremstilling af et dramatisk og måske endnu kontroversielt begivenhedsforløb i dets færøske kontekst.

Personlig vurderer jeg meget højere den civil courage, han lægger for dagen i den generelle fremstilling uden at tage noget som helst hensyn til eventuelle værdiladede opfattelser af hans utilslørede meninger og konklusioner – hverken ud fra historiografiske common-places eller nedarvede venerationer.

Det skal være *min* hovedkonklusion, at respondenten med sit værk har vist intellektuelt mod til at begive sig ind på kontroversielle gebeter i et interessant forskningsfelt i Færøernes historie, at han har påvist og afsløret forhold og sammenhænge, som indbyder og provokerer til intensiveret forskning og videnskabelig debat, som vil være frugtbar for fremtidige bestræbelser for at komme den mere raffinerede historiske »sandhed« nærmere.

Ud fra disse betragtninger og vurderinger af Petur Martin Rasmussens afhandling er det min konklusive opfattelse, at han har fremsat provokative og fornyende anskuelser, som kun kan være et incitament for dem, som vil fortsætte udforskningen af hans hovedemne. De vil få rigelig lejlighed til både at være enige med ham – og til at mobilisere hidtil uudløste kræfter imod hans teser og konklusioner. Det er min oprigtige mening, at Petur Martin Rasmussens afhandling om den færøske sprogrejsning og kampen om færøsk som kirkesprog vil stå som et væsentligt videnskabeligt bidrag til færøsk historie – og især færøsk kirkehistorie.

(Selvom det ikke har betydning i denne sammenhæng, har jeg et begrundet håb om, at vi kan vente flere kirkehistoriske bidrag fra hans hånd).